

**Stallen
in het
Landschap**

Inleiding

De ontwerp-opgave Stallen in het Landschap voor kunstenaars en (landschaps)architecten heeft als doel om innovatieve en creatieve ontwerpen voor stallen te ontwikkelen, met daarbij aandacht voor duurzaamheid, welzijn van mens, dier en milieu, bedrijfsvoering en inrichting van het landschap. De ontwerp-opgave is vooral gericht op het exterieur van de stal en de inpassing van het veehouderijbedrijf in de omgeving. De ontwerpen kunnen dienen als inspiratiebron voor nieuwe ontwikkelingen.

Een stal voor de toekomst

De ontwerpopgave sluit aan bij het advies van het College van Rijksadviseurs zoals verwoord in het *Advies megastallen* (november 2007), waarin aan de ministers Cramer (VROM) en Verburg (LNV) werd geadviseerd een opdracht uit te schrijven voor het ontwerpen en ontwikkelen van een mooie, innovatieve varkensstal voor de toekomst.

Er waren verschillende aanleidingen om zo'n ontwerp-opdracht uit te schrijven. De problemen in de intensieve veehouderij werden eind twintigste eeuw zo groot dat voor een ingrijpende reorganisatie van deze sector werd gekozen. Vijf provincies in Nederland, waaronder de provincie Noord-Brabant, werden aangewezen voor herstructurering in het kader van de zogenaamde Reconstructie. Deze herstructurering moest de sector minder kwetsbaar maken en tegelijk ook de ruimtelijke structuur van de gebieden verbeteren, in het bijzonder voor landbouw, natuur, landschap, recreatie, water en milieu. Dit om een goed woon-, werk- en leefklimaat mogelijk te maken. In 2002 werd de Reconstructiewet vastgesteld.

De reconstructieprovincies werden opgedeeld in drie zones: *Extensiveringsgebieden* (dit zijn gebieden waar een ontwikkelingsstop voor intensieve veehouderij geldt), *Verwevingsgebieden* (waar slechts met mate uitbreiding van intensieve veehouderij kan plaatsvinden) en *Landbouwontwikkelingsgebieden* (LOG's, deze gebieden geven mogelijkheid tot uitbreiding en nieuwvestiging van intensieve veehouderij). In Noord-Brabant is een aantal LOG's volop in ontwikkeling en kunnen de ontwerpresultaten op korte termijn invloed uitoefenen.

Bij de ontwikkeling van de intensieve veehouderij in de landbouwontwikkelingsgebieden staan dierenwelzijn en duurzaamheid hoog op de agenda. Er wordt naar gestreefd dat de veehouderij binnen vijftien jaar duurzaam is. Daarbij is een tendens tot schaalvergroting zichtbaar, bijvoorbeeld vanuit de wens om verschillende delen van de productiecyclus onder één dak te brengen. Dit leidt tot steeds grotere stallen, die vanwege hun impact op het landelijke gebied zowel om regulerend beleid als innovatieve oplossingen voor ontwerp, inpassingen in het landschap en infrastructuur vragen.

Samenwerking

De Land- en Tuinbouw Organisatie Nederland (LTO), sector Varkenshouderij en de Provincie Noord-Brabant zijn

opdrachtgevers voor deze ontwerpopgave. De sector Varkenshouderij wil stallen beter integreren in het landelijk gebied en transparant en duurzaam produceren voor de consument. Er wordt gezocht naar nieuwe ideeën voor de vormgeving van bedrijven en de situering daarvan in het landschap. De ontwerpopgave is een invulling van het onderdeel *Landschappelijke inpassing* binnen de *Innovatieagenda Varkenshouderij*. In de Innovatieagenda werken LTO, de Nederlandse Vakbond Varkenshouderij (NVV), VION Food Group, het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) en Wageningen Universiteit samen.

Provincie Noord-Brabant coördineert en faciliteert de ontwikkeling van diverse LOG's in de provincie. Er worden tal van projecten en initiatieven geïnitieerd om de ontwikkeling van deze gebieden te ondersteunen. De Provincie heeft een aantal pilot-LOG's benoemd die samen met de Gemeenten op korte termijn worden ontwikkeld. De vernieuwende vormgeving van stallen en de herinrichting van het landschap sluiten bovendien aan bij de programma's *Mooi Brabant*, *Schoon Brabant* en *Proeftuinen* van het bestuursakkoord van de Provincie.

Het *Brabants Kenniscentrum voor Kunst en Cultuur* (*BKKC, voorheen de Noord-Brabantse Kunst Stichting*) organiseert en coördineert de ontwerpopgave namens

de opdrachtgevers. Als steuninstelling van de Provincie organiseert het kenniscentrum sinds 2000 grootschalige kunstprojecten in het kader van de verbetering van de ruimtelijke kwaliteit in Noord-Brabant. Een belangrijk aandachtspunt daarbij is de Reconstructie. Er wordt gezocht naar vernieuwende en creatieve impulsen voor de vele ruimtelijke ontwerpopgaven die in Noord-Brabant spelen.

Werkwijze

Het ging bij deze opdracht nadrukkelijk niet om een ontwerp*wedstrijd*, maar om een ontwerp*opgave*; de ontwikkeling van een visie en een creatieve benadering van de vraag naar een ander type stal en inpassing daarvan in het landschap, waardoor denkprocessen nieuwe impulsen kunnen krijgen en vaste kaders van de betrokken vakgebieden verruimd worden. De opzet was ideeën te genereren waar het herinrichtingsproces haar voordeel mee kan doen.

In overleg met de betrokken partijen is een drietal landbouwontwikkelingsgebieden in Noord-Brabant geselecteerd dat als concrete casus voor de ontwerpopgave dienst kon doen, te weten: *Graspeel*, *Chijnsgoed* en *Oostflank Baarle-Nassau/Alphen*. Bij de selectie van de gebieden is gelet op de verschillende typen landschap (open, omzoomd door bos, water, snelweg, etc.).

Zodoende kunnen de ontwerpen ook elders in het land invloed krijgen.

Aan de ontwerpers werd een aantal praktische en inhoudelijke voorwaarden meegegeven. De ontwerpen moesten gericht zijn op het exterieur van stallen en de inpassing daarvan in de omgeving. Er werd bijvoorbeeld aandacht gevraagd voor de ontsluiting en infrastructuur van een gebied. De ontwerpen zijn gebiedsgericht en daarmee aanvullend op het ALFA-Project van ZLTO (Zuidelijke Land- en Tuinbouw Organisatie) en de Provincie Noord-Brabant dat vooral is gericht op de architectuur van de stal. Bovendien moesten de ontwerpen praktisch toepasbaar en economisch rendabel zijn. Verder waren transparantie en verbetering van de duurzaamheid belangrijke punten van aandacht. Er zijn verschillende duurzaamheidsthema's die het exterieur van een stal en de inrichting van een omgeving kunnen bepalen, zoals dierenwelzijn (bijvoorbeeld bewegingsruimte en het toelaten van daglicht in de stal), milieu (emissies, cradle to cradle) en materiaalkeuze.

De ontwerpen werden in december 2008 gepresenteerd in de Verkadefabriek in 's-Hertogenbosch. Ze werden door de ontwerpers toegelicht aan een afvaardiging van de opdrachtgevers en aan een klankbordgroep waarin onder andere Gemeenten, ondernemers en het Atelier Rijksbouwmeester zijn vertegenwoordigd.

01.1 IWAN WESTERVEEN	016
01.2 PAUL RONCKEN EN WAPKE FEENSTRA	020
01.3 JEROEN VAN WESTEN EN JULIAN SCAFF	024
01.4 PARKLAAN LANDSCHAPSARCHITECTEN	028
01.5 ONIX	032
02.1 IWAN WESTERVEEN	038
02.2 URBAN AFFAIRS	042
02.3 ARCHITECTENBUREAU K2	046
03.1 FRANK BEZEMER	052
03.2 ATELIER WALVIS	056
03.3 RUUD SMEELEN & JOHAN VAN SPRUNDEL	060
03.4 NEXT ARCHITECTS	064
03.5 MTD LANDSCHAPSARCHITECTEN	068

PAG. 013 TOT EN MET 071

Visie in beeld

Catalogus

PAG. 073 TOT EN MET 125

01.1 IWAN WESTERVEEN	076
01.2 PAUL RONCKEN EN WAPKE FEENSTRA	080
01.3 JEROEN VAN WESTEN EN JULIAN SCAFF	082
01.4 PARKLAAN LANDSCHAPSARCHITECTEN	086
01.5 ONIX	090
02.1 IWAN WESTERVEEN	096
02.2 URBAN AFFAIRS	098
02.3 ARCHITECTENBUREAU K2	102
03.1 FRANK BEZEMER	108
03.2 ATELIER WALVIS	110
03.3 RUUD SMEELEN & JOHAN VAN SPRUNDEL	114
03.4 NEXT ARCHITECTS	118
03.5 MTD LANDSCHAPSARCHITECTEN	122

Voorwoord

door Paul Rüpp,
Gedeputeerde Ruimtelijke Ontwikkeling
Provincie Noord-Brabant

De intensieve veehouderij in Noord-Brabant maakt de laatste jaren grote veranderingen door. Er wordt in deze sector flink geïnvesteerd. Niet alleen door de agrariërs zelf, maar ook door de overheid. Zo wordt geïnvesteerd in milieuvriendelijke stallen en maken veehouders op grote schaal gebruik van luchtwassers, zodat de stallucht wordt gezuiverd. De sector levert deze inspanningen, terwijl ze voortdurend onder druk staat door een zwaar concurrerende internationale markt. Daar komt bij dat het imago bij het grote publiek ook niet altijd even best is. De Provincie Noord-Brabant wil zich graag inspannen om deze sector in een beter daglicht te stellen. Onze agrariërs verdienen dat.

Het ideeënboek is een stap die moet leiden tot concrete bouwprojecten en vernieuwing van het agrarisch landschap. Een goed ontwerp is het halve werk en het inspiratieboek biedt tal van interessante uitdagingen om gewaagde ideeën verder uit te werken. Het was een goede

keuze om buiten gebaande paden te treden en bijvoorbeeld kunstenaars bij de vormgeving van het buitengebied te betrekken. Tot nu toe ligt het accent bij de vormgeving gewoonlijk bij een goede landschappelijke inpassing. Dat blijft natuurlijk van belang, maar het is ook spannend om juist bij de intensieve veehouderijbedrijven eens te kijken of er nieuwe kwaliteiten aan een landschap kunnen worden toegevoegd. Juist in de hoogdynamische landbouwontwikkelingsgebieden moet de 'landbouw van de toekomst' zijn gezicht krijgen en juist daar lijken nieuwe ontwerpen voor architectuur en landschap goed te passen.

Uiteindelijk moet vormgeving zowel overtuigend als betaalbaar zijn. De Provincie regisseert het reconstructieproces dat moet leiden tot de vernieuwing van het buitengebied. Wij trekken daarmee samen op met partners als Gemeenten en het bedrijfsleven. Uit die samenwerking zal blijken welke ontwerpen straks de eindstreep gaan halen. Ik ben in elk geval benieuwd!

Landschappelijke verzoening

door Dirk Sijmons

Het initiatief van Stallen in het Landschap om aandacht te organiseren voor de kwaliteit van de landschappelijke inpassing van het agrarisch bedrijfsgebouw is op verschillende manieren direct en indirect van groot belang voor Brabant en voor reconstructiegebieden in andere provincies zoals Gelderland en Overijssel.

Bij de start van de Reconstructie Intensieve Veehouderij als noodzakelijk project om deze bedrijfstak een *license to produce* voor de 21ste eeuw te bezorgen is ook aandacht gevraagd voor allerlei andere aspecten die bij integrale gebiedsontwikkeling horen: landschap, ecologie, recreatie en een opknapbeurt van het watersysteem. De architectonische kwaliteit en de inpassing van de bedrijfsgebouwen in het landschap was niet in deze verlanglijst opgenomen. Toch is daar alle aanleiding toe. In de praktijk van de opschaling die je eigenlijk ziet bij alle vormen van dierhouderij (varkens, zeugen, kippen, kalveren en melkvee) leek het bedrijfsgebouw en de landschappelijke inpassing aan de laatste mem te liggen. Er werd en wordt door de ondernemers meer aandacht en geld geïnvesteerd in technische installaties zoals de luchtwassers die de ammoniak-uitstoot moeten beheersen dan in het bedrijfsgebouw en de erfinrichting.

Bij nieuwbouw zie je dat ook bij enorme grote bedrijven de typologie van de standaardstal uit de jaren zeventig

ongewijzigd is gebleven. Wezenlijk hetzelfde staltype komt terug maar dan een formaat groter. De bestaande stallenbouw waarop wordt teruggegrepen is een verregaand economisch geoptimaliseerd type, dat zo goedkoop mogelijk zo snel mogelijk kan worden neergezet. Op zichzelf is deze evolutie natuurlijk logisch maar het resultaat zijn bouwsels waar weinig met de schaal wordt gedaan en noch in vorm, noch in materiaalgebruik veel aan te beleven valt. Daarnaast worden ze vaak willekeurig in het landschap geplaatst. En dat is des te meer te betreuren omdat het aanzicht van de boerenbedrijven uiteindelijk de belangrijkste beeldbepaler van het landschap is.

In Nederland hebben we een mooie eeuwenoude traditie in het nadenken over en ontwerpen van agrarische bedrijfsgebouwen. Tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw heeft dat aansprekende resultaten opgeleverd. Uit de recente geschiedenis vertellen bijvoorbeeld de IJsselmeerpolders het verhaal over het ontwikkelen van standaardtypen dat bijna een halve eeuw overspant. Van de Wieringermeer tot Zuidelijk Flevoland heeft dat gezorgd voor interessante tijdsbeelden met soms schitterende nieuwe boerderijen. Maar ook in de grote ruilverkavelingen en landinrichtingsprojecten werden soms specifieke boerderijtypen ontwikkeld zoals in het rivierengebied langs de nieuwe boerderijstraten in de voor moderne

landbouw geschikt gemaakte komgronden. Brabant heeft met name in de Peelontginning nieuwe boerderijen en nieuwe dorpsstichtingen om op terug te kijken.

De laatste decennia is aandacht voor de kwaliteit van het bedrijfsgebouw en de landschappelijke inpassing bijzonder spaarzaam geweest. Er zijn, met name in Noord-Nederland, wel enige voorbeelden van onder architectuur gebouwde recente boerderijen maar die zijn op de vingers van een hand te tellen. De snelgebouwde goedkope catalogusbouw overheerst. Een groeiend probleem daarmee overstijgt welstandelijke argumenten en zit 'm vooral in de bijdrage die dit gebouwtype ongewild levert aan het beeld van een industrialiserend platteland. Wij moeten ons terdege realiseren dat een dergelijk gevoel, hoe subjectief ook, grote economische schade kan toebrengen aan Brabant.

Waar de moderniserende agrariër vooral oog heeft voor de bedrijfseconomie is er ook zo iets wat je de 'gebiedseconomie' zou kunnen noemen. Een term die impliceert dat ook op andere manieren geld wordt verdiend aan en in het landschap. Een fraai landschap vormt bijvoorbeeld

de basis voor toerisme en recreatie, maar ook voor investeringen in gedeconcentreerde zorg enzovoorts. Maar een nog veel belangrijker aspect van de gebiedseconomie is de wooneconomie. Anders gezegd de aantrekkelijkheid van Brabant als (sub)urbane verspreide stad is tevens een economische troefkaart. De concurrentieslag met andere stedelijke regio's wordt tegenwoordig gewonnen of verloren door de omgevingskwaliteit van het wonen. Deze is langzamerhand meer bepalend voor behoud van bestaande en vestiging van nieuwe bedrijven dan 'ouderwetse' criteria als bereikbaarheid, uitgifteprijs voor bedrijventerreinen, opleidingsniveau of fiscaal klimaat. Het voorop lopen in de concurrentie met andere regio's is door de crisis extra belangrijk geworden. Het blijvend uitspelen van deze troef vergt zeer adequaat ruimtelijk beleid. Enerzijds kan door te veel bouwactiviteit op de verkeerde plekken een prettig dorps of suburbaan karakter omslaan tot een *non-descript* woonmilieu maar ook kan een 'industriële' uitstraling van de landbouw de illusie van een arcadisch achterdoek doen sneuvelen.

Het verzoenen van 'bedrijfseconomie' en 'gebiedseconomie' is daarmee misschien wel de belangrijkste maar

ook meest complexe opgave voor de ruimtelijke ordening van het platteland. Deze ruimtelijke verzoening kan op verschillende manieren. De ruimtelijke ordening kan ensceneren, zoneren en verbieden. Enscceneren door de langzaam verkeersroutes zo te traceren dat de beleving als het ware gestuurd wordt. Zoneren, uitplaatsen en verbieden zijn de instrumenten die in de reconstructie worden ingezet en die hebben de extensiverings-, de verwevings- en de landbouwwontwikkelingsgebieden opgeleverd: de LOG's. Omdat in Brabant vooral naar compromissen op gemeentelijk niveau is gezocht, heeft iedere gemeente een LOG en zijn die derhalve relatief klein uitgevallen en over het gehele zandgebied verspreid. Daarmee is het gevaar geïntroduceerd dat de 'industriële' uitstraling van het landelijk gebied overal in het dekzandlandschap merkbaar zal zijn. Dat maakt het des te meer belangrijk om bewuste aandacht te schenken aan bedrijfsgebouw en erfinrichting.

De confrontatie tussen gebiedseconomie en bedrijfseconomie is ook te verzachten door liefdevolle aandacht aan de architectuur van de bedrijfsgebouwen te schenken. In het verlengde daarvan ligt een fraaie en moderne erf-

inrichting en in verlengde daarvan weer de stedenbouwkundige ordening in het LOG, of in de projectvestiging. Die laatste is misschien buiten het bereik van de individuele ondernemer maar kan wel door het collectief (of de Gemeente) worden aangepakt.

Het initiatief van Stallen in het Landschap is daarom een zeer bemoedigende stap, naast het ALFA-project dat specifiek inging op de architectuur van de gebouwen zelf. En omdat het uit de sector zelf komt is het belang ervan nauwelijks te overschatten. De *license to produce* gaat dus niet alleen over milieukwaliteit maar ook over ruimtelijke kwaliteit. In mijn periode als Rijksadviseur constateerde ik al samen met de Rijksbouwmeester dat er ook energie gestoken zou moeten worden in het ontwikkelen van prototypen. Wellicht dat Provincie en Rijk hierin Stallen in het Landschap kunnen bijspringen als het gaat om, samen met de Gemeenten, ondernemers, vormgevers, landschapsarchitecten en architecten, te komen tot nieuwe aantrekkelijke landschappelijke inrichtingen die later herkend zullen worden als pareltjes van vroeg 21ste-eeuwse ruimtelijke ordening. De cultuurhistorie van morgen wordt vandaag gemaakt!

Visie in Beeld

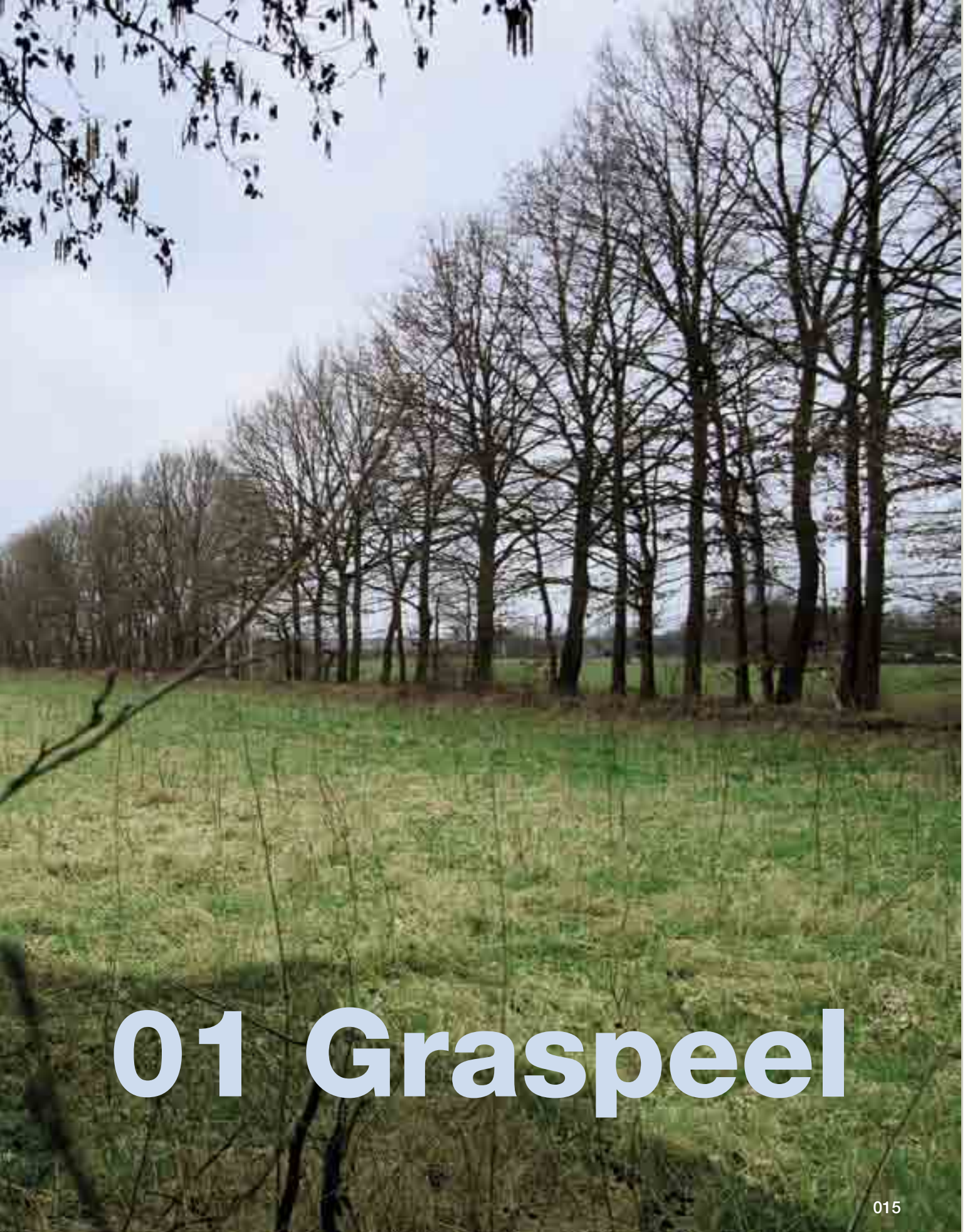
01.1 IWAN WESTERVEEN
heERLIJK PRODUCTIELANDSCHAP
016076

01.2 PAUL RONCKEN EN WAPKE FEENSTRA
WOUD | VARKEN | HUID
020080

01.3 JEROEN VAN WESTEN EN JULIAN SCAFF
TWIJFELVELDEN
024082

01.4 PARKLAAN LANDSCHAPSARCHITECTEN
VARKENS EN NATUUR IN DE GRASPEEL
028086

01.5 ONIX
ANIMAL FARM
032090

01 Graspeel

transparantie

uitloopruimte

licht en zicht

“... een landschap geconstrueerd met de elementen van de werkelijke economische identiteitsdragers.”

***“...door het concentreren van bebouwing
op de randen van het gebied wordt er een
nieuwe (binnen)ruimte geformeerd.”***

het kantoor met uitzicht op het landschap

bedrijfswoningen

A photograph of a large, ancient-looking tree with a thick, moss-covered trunk and gnarled branches. The tree is surrounded by dense forest foliage in shades of green and yellow, suggesting an autumn setting. The text "aanleg van een duizendjarig woud" is overlaid in white on the lower part of the image.

aanleg van een duizendjarig woud

woud - varken - huid

voorstel voor de aanleg en promotie van een 1000-jarig woud
en een eeuwenoude relatie tussen varken en varkenshouder

*“... er is geen sprake van grondgebonden
relaties tussen sector en landschap.”*

Zijn er zichtbare sporen van de varkenshouderij in het omringende landschap?

Hun eten groeit niet naast de stal, hun slachtafval trekt geen aasgieren aan.

De sporen die een varken nu achterlaat zijn futiel en nauwelijks zichtbaar.

Alleen de boer wordt gemarkeerd door de varkenshouderij.

Sporen op de huid van de boer – dat is het kleinste fysieke landschap dat ontstaat.

publicatie over de huid van varkensboer en varken

“... dierenfokkers voelen zich dierenliefhebbers.”

DAKWEIDE

Orchideeën

PEN

VARKENSPARK

LUCHTWASSER

Moestuin

SERREDAK

KRAAN

WARA

ZEUGENSTAL

LOS

HOE

E

VOEDERKEUKEN

KAN

KANTOOR

WATERZUIVERING

ZONNEBOILER

VLEESVARK

MESTVERGISTING

HYGIË

BALANSVENTILATIE

ZONNECELLEN

Modderbad

WARMTEKRAC

“LOS HOES is in fact an eco-futurist step towards sustainability. We propose to merge the production of meat with the production of energy and more. Meat by itself is no fun, but it could be fun with these LOS HOES landmarks. With eateries and tasting centers, production and consumption also comes together.

*Bob Recon,
ceo van LOS HOES int.*

gebouwen die verplaatsbaar zijn

gebouwen die passen op industrieterreinen

gebouwen als toeristische attracties

“Als we met het LOS HOES de industriële vorm van intensieve veehouderij kunnen losweken van de locatie, dan ontstaat er in de LOG's ruimte voor biologische veehouderij.”

Graspeelloop met bomenrijen en brede moeraszone

versterken van aanwezige lijnen

“Het versterken van het specifieke karakter van het landschap door een aantal lijnen groter en zwaarder te maken.”

laan langs landbouwwegen

boomweide langs de Middenpeelweg

het flexibele dynamische erf met zachthout, verlaagd maaiveld en moerasvlakken

***“Duurzaam stallenbeleid moet
worden aangevuld met
een duurzaam landschap.”***

bedrijven als landschappelijke stapstenen

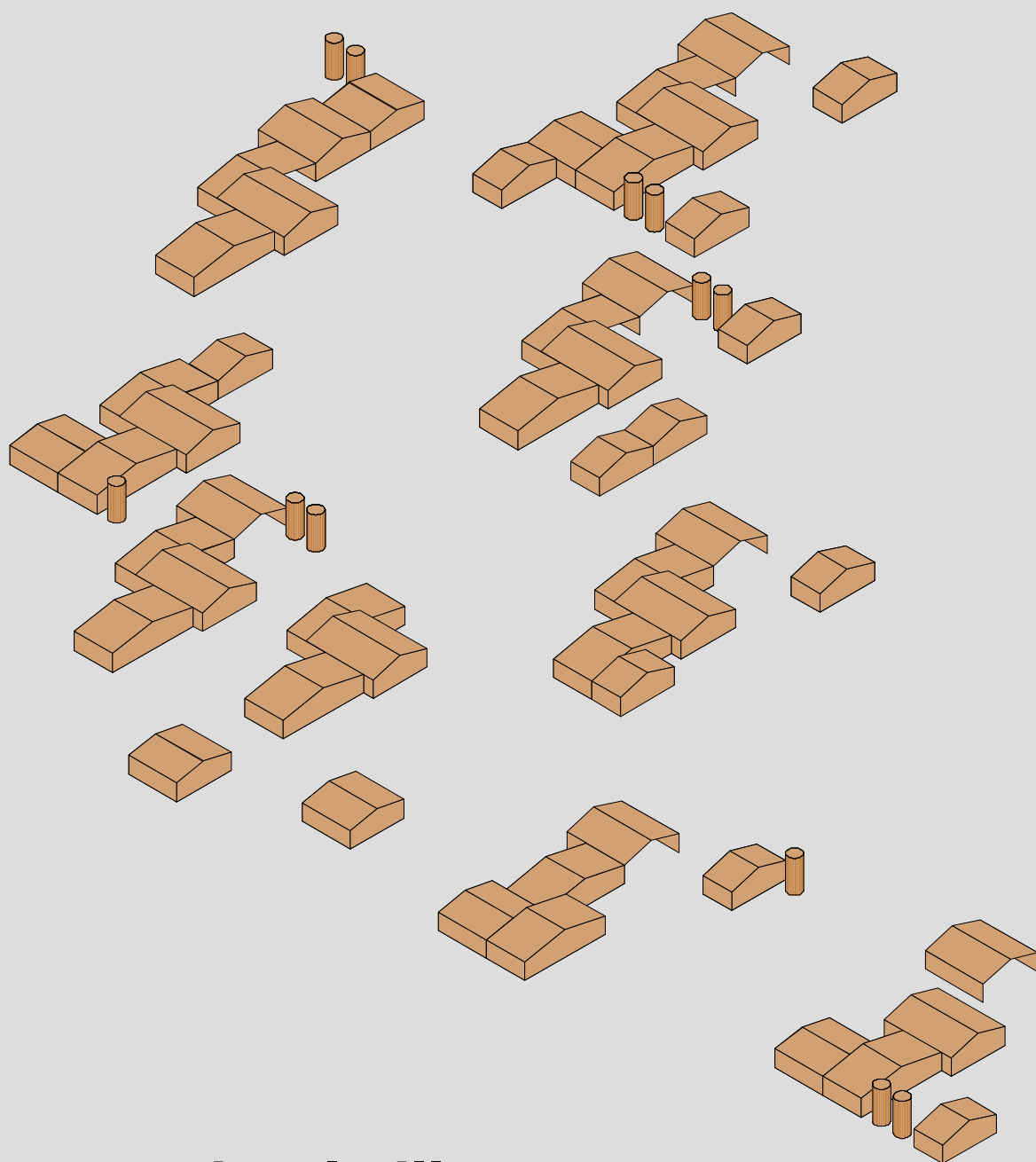
zachthout en moeras

hardhout boomweide

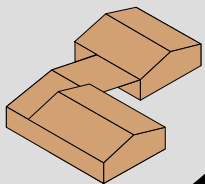
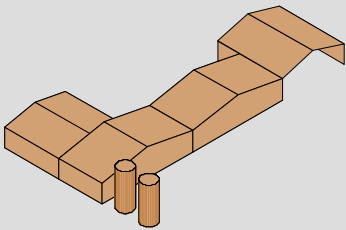

wisseltrofee duurzaam bedrijfsperceel

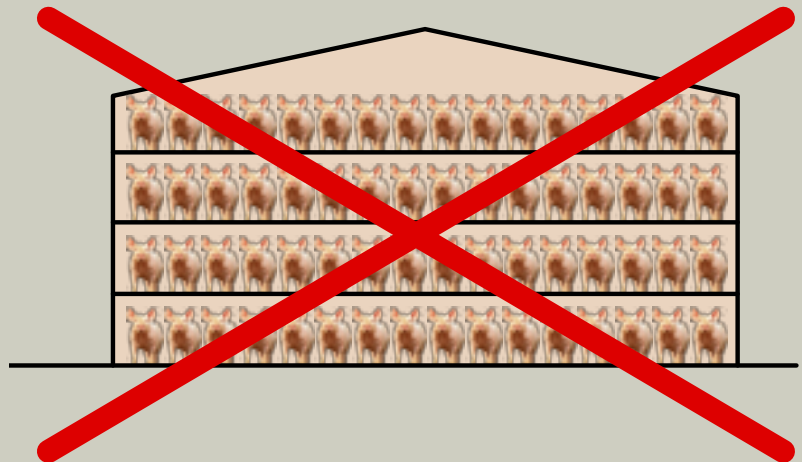

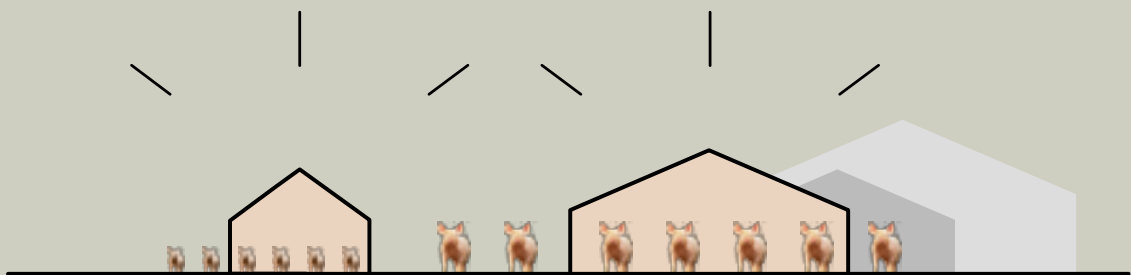
animal village

*“Een ontwikkelingsmodel dat een oplossing biedt
voor een economisch, ecologisch
en sociaal duurzame stal.”*

megastal

“All animals are equal, but some animals are more equal than others.”

bouwen voor de toekomst:

Kids farm 2025 - minimale ruimte voor kinderen in een schoollokaal:

1,3 m² per kind (technische leidraad scholenbouw)

02.1 IWAN WESTERVEEN
INTENSIEVE VEEHOUDERIJ LOG CHIJNSGOED
038 096

02.2 URBAN AFFAIRS
DE DUBBELHOF BOERDERIJ
042 098

02.3 ARCHITECTENBUREAU K2
BIG
046 102

02 Chijnsgoed

***“... een open landschap waarin gesloten
bouwblokken zijn opgesteld.”***

het kavel vormt een bouwblok waar de activiteiten zich zoveel mogelijk tussen de stallen afspelen

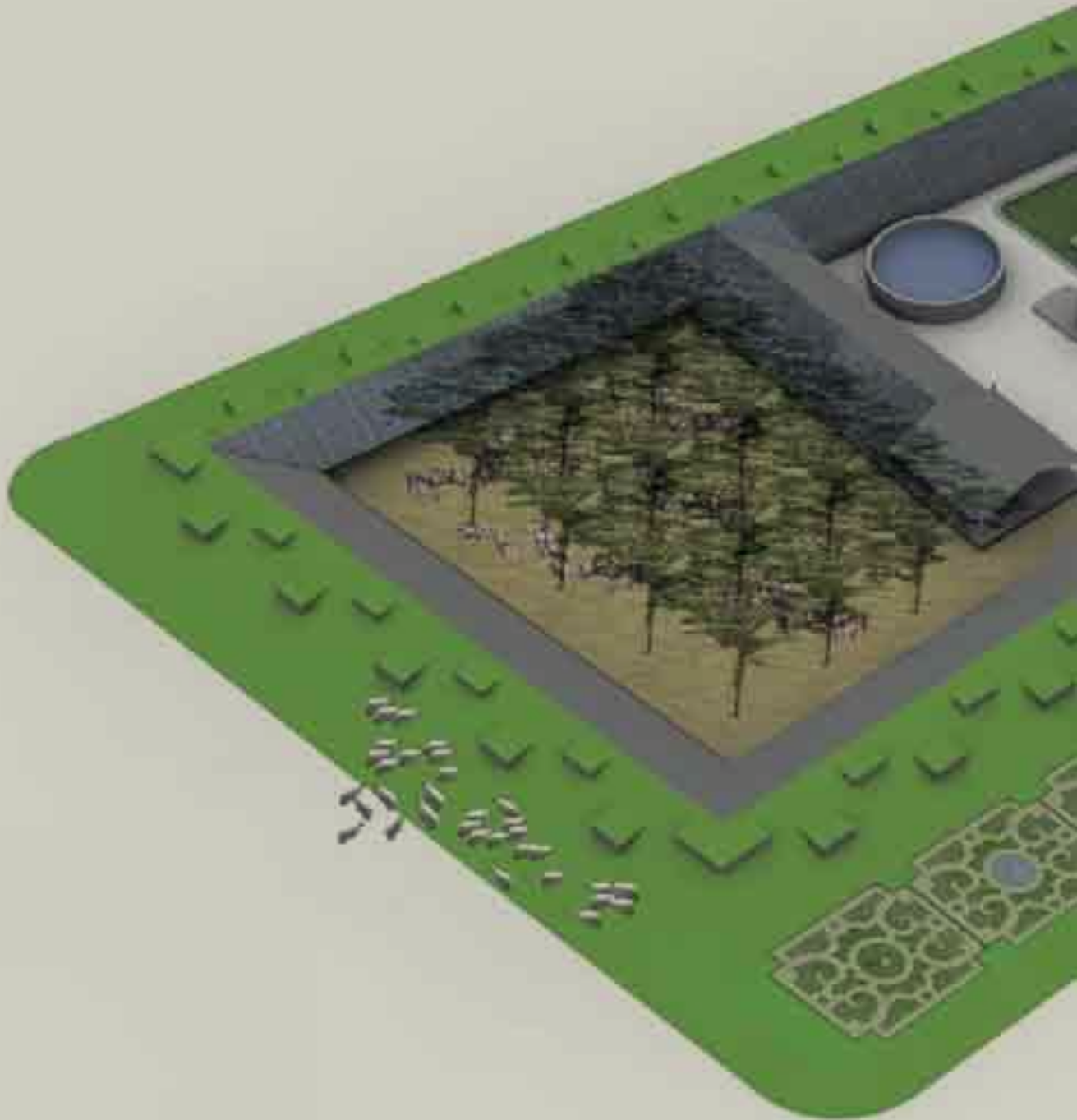
uitgangspunt is de standaardstal in materiaal, constructie en vorm

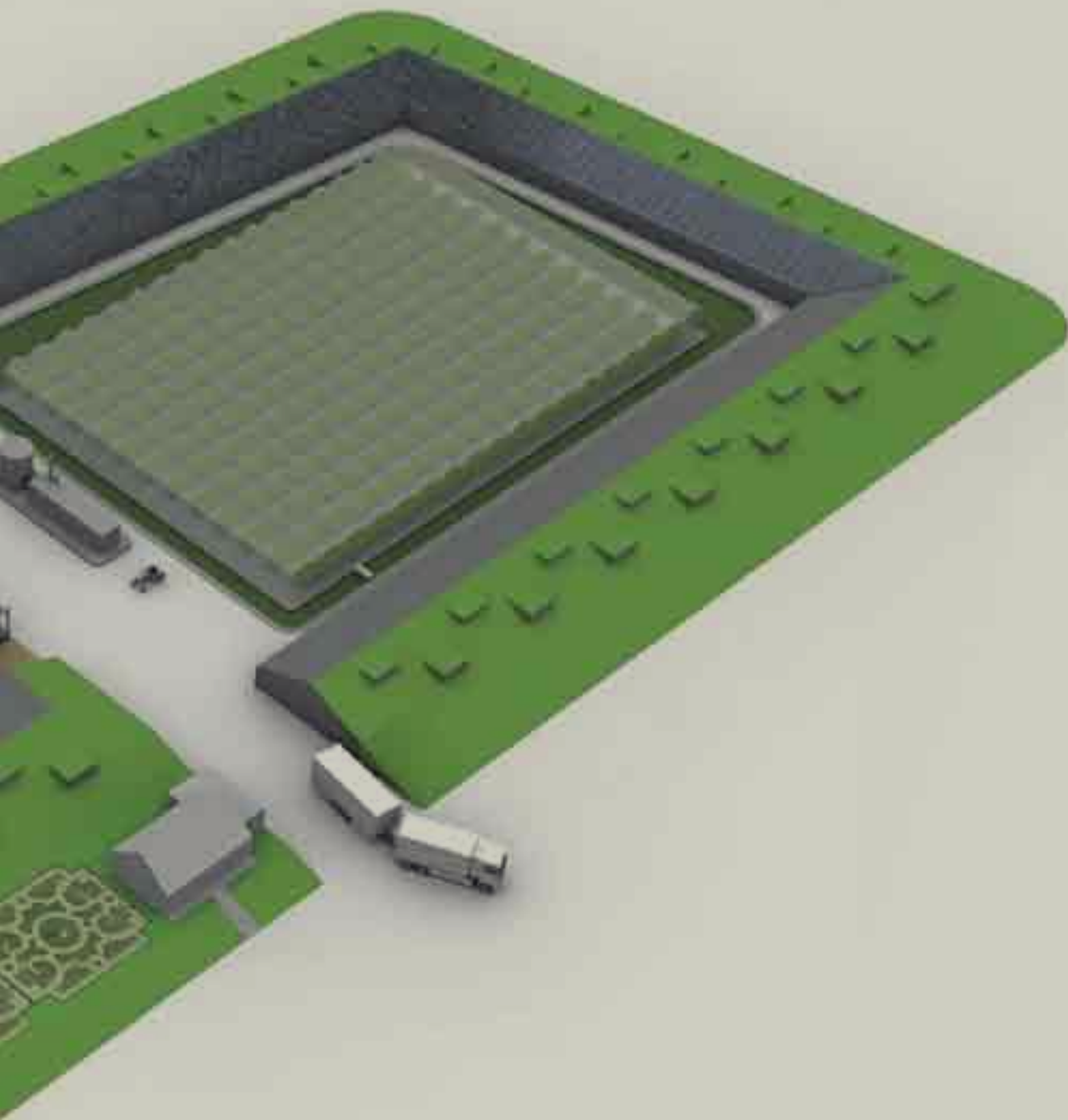

***“... door de gevel deels in glas uit te voeren
wordt het een ‘zichtstal’.”***

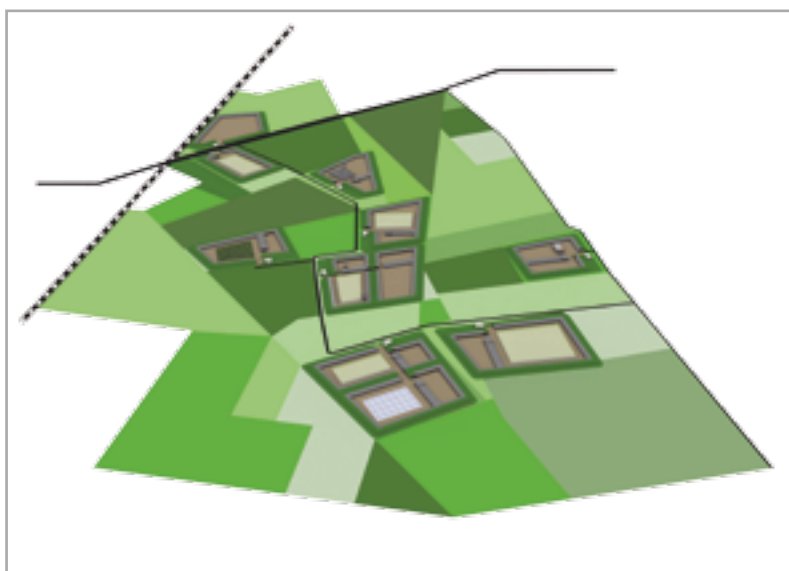

***“Op basis van conventionele bouwtechnieken
wordt een nieuw en tegelijkertijd herkenbaar
hofboerderijtype geïntroduceerd.”***

“Het sluiten van kringlopen draagt bij aan economische en ecologische rendabiliteit, én aan het imago van grootschalige varkenshouderijen.”

perspectief LOG Chijnsgoed

stofwisseling varkenshouderij

7 x 10.000 varkens

het publieke gezicht: wandelpad tussen de bomenlanen

“In een grote cirkelvormige stal zijn ronde binnenplaatsen gemaakt waar opslag en voorraad geplaatst kan worden en dieren een beschutte uitloopplaats hebben.”

“Het nieuwe boerenbedrijf als motor voor de landschapontwikkeling.”

03.1 FRANK BEZEMER

BLIV

052 **108**

03.2 ATELIER WALVIS

BEELDDRAGER IN HET LANDSCHAPPELIJK DECOR

056 **110**

03.3 RUUD SMEELEN & JOHAN VAN SPRUNDEL

HET NAAKTE LANDSCHAP

060 **114**

03.4 NEXT ARCHITECTS

PIGNICK PARK

064 **118**

03.5 MTD LANDSCHAPSARCHITECTEN

THE BIG CIRCLE

068 **122**

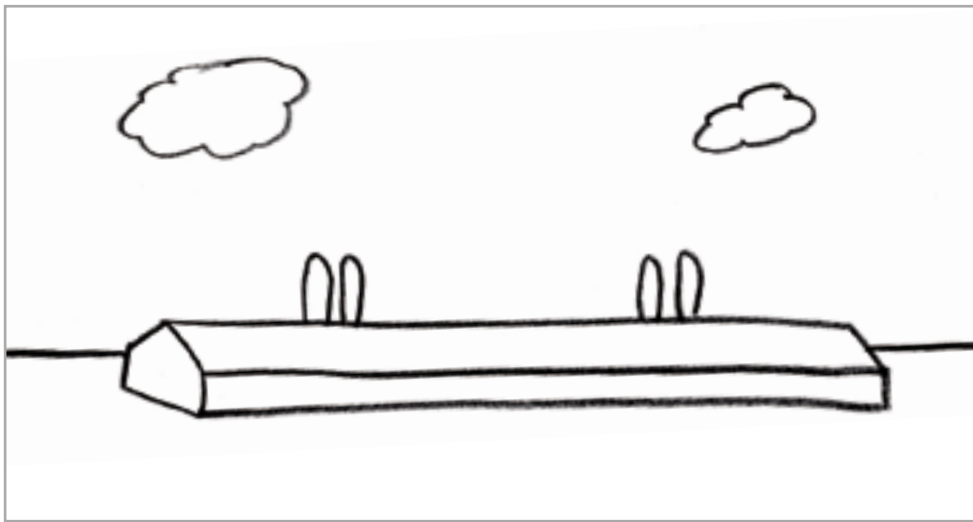
03 Oostflank Baarle-Nassau/ Alphen

LOG = Bliv

Brabants Landschap van de Intensieve Veehouderij

misschien is een groot bedrijfsgebouw aan de Maas nog beter...

“Lelikhheid is schoonheid waar onze ziel te klein voor is.”

“... in plaats van het dunne randje groen langs de stal is het beter te planten op de grenzen van de stankcirkel.”

“... een kans om de ruimtelijke kernkwaliteit van de drie

NOORD - Boerenbont in Verkadelandschap

MIDDEN - Hollandse hemel in Ruilverkavelingslandschap

ZUID - Schakering van vormen in Kermislandschap

verschillende landschappen in het gebied zichtbaar te maken.”

drie verschillende landschapstypen in noord, midden en zuid

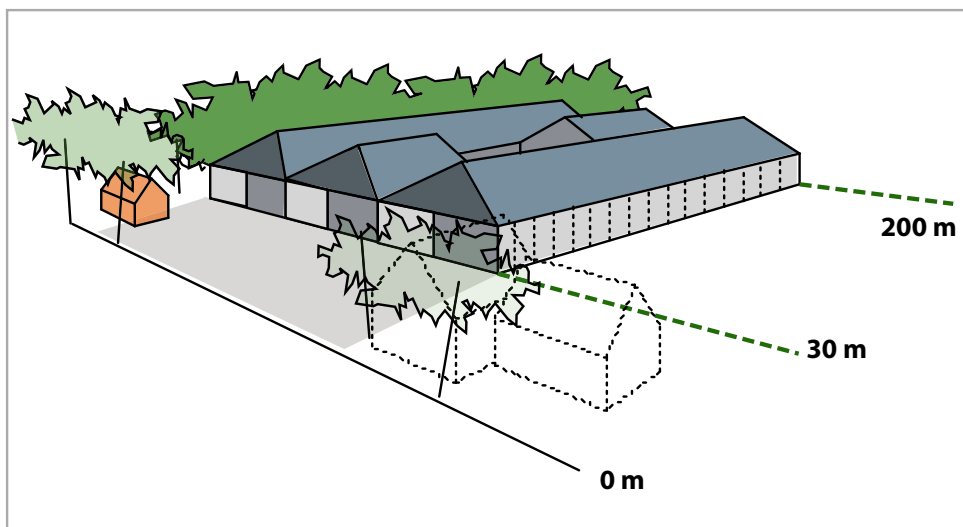
***“Megastallen als eigentijds element
in het veranderende landschapsbeeld.”***

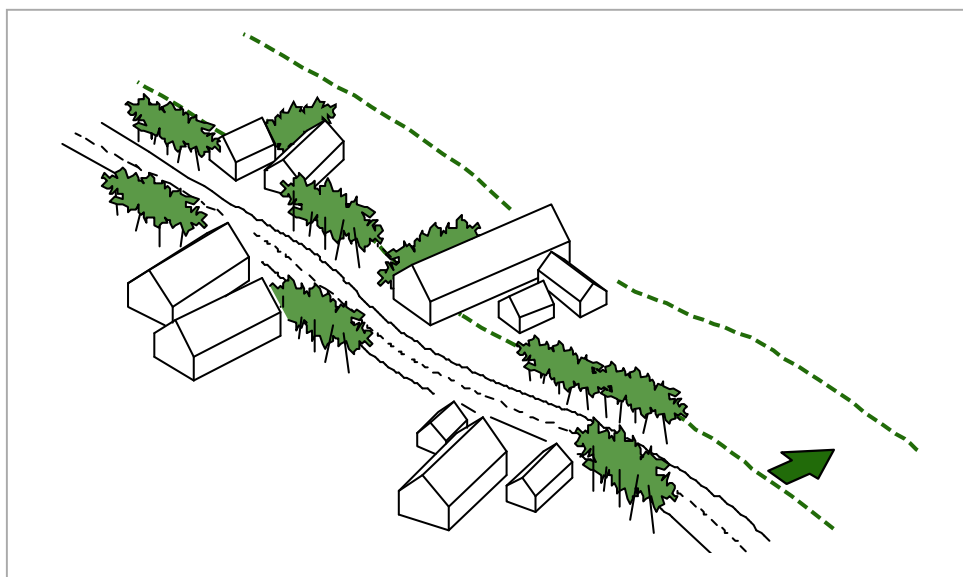
“Tegengaan van versnippering van het landschap door de introductie van een front-line en base-line.”

“Het erf als schone en representatieve intermediaire vorm.”

een schoon en opgeruimd erf met een publieke functie
gebruik van een front- en base-line op 30 en 200 meter

ook in het landschap consequent toepassen van front- en base-line

impressie van een lichte binnenruimte

***“Hoogwaardige materialisatie en de
introductie van glas in de stal op
zorgvuldig bepaalde plaatsen.”***

*“... waar duurzaamheid en gezondheid
samenkomen voor mens en dier.”*

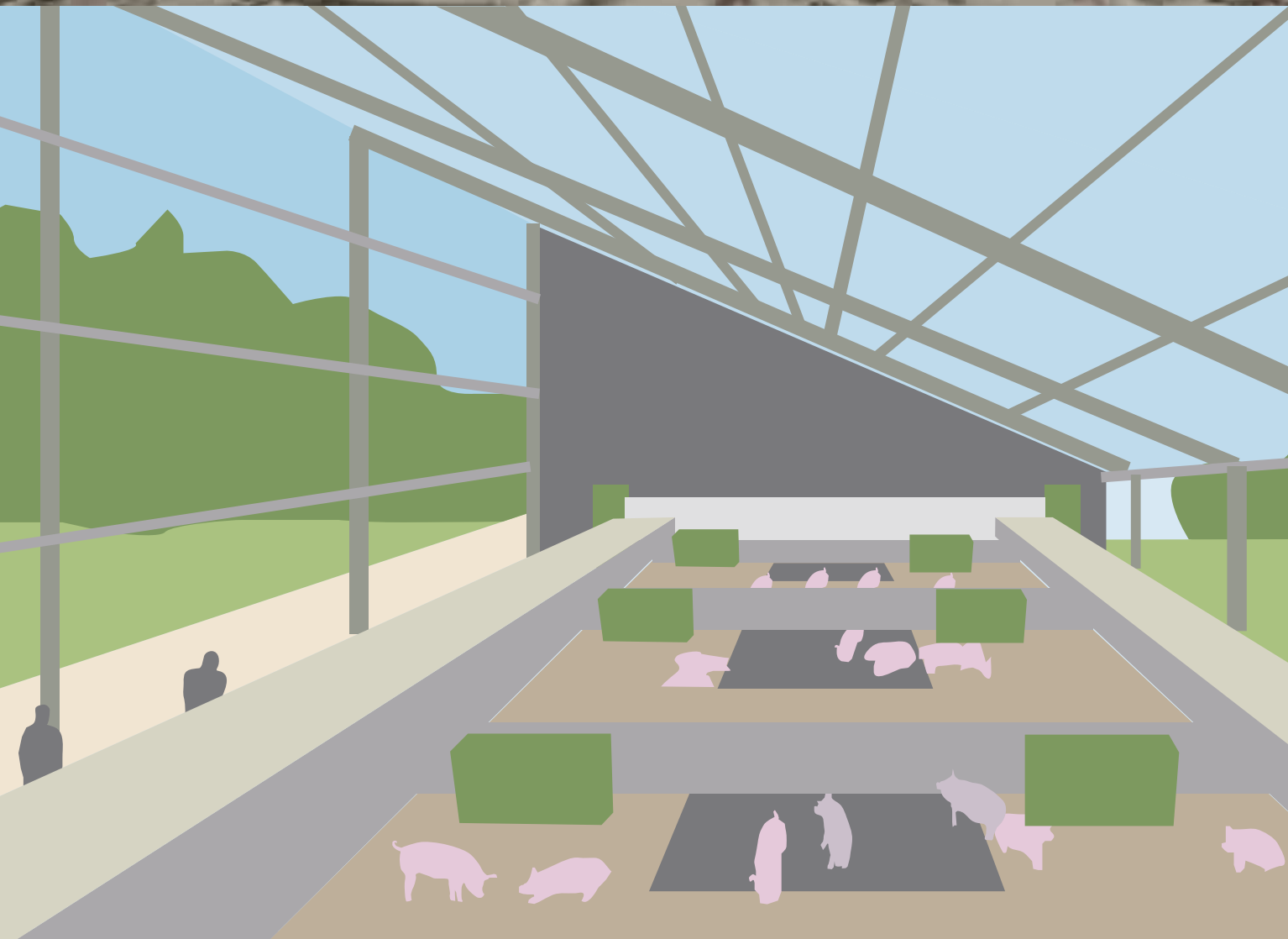
het pignick park

1. Parmafarm
2. De Scharrelaar
(extensieve veeteelt)
3. 't Livar Gebied
4. Animal Science Groep
5. De Herkauwer
(recycling van etenstware)
6. Douane
(in -en export info)
7. Restaurant
Zwijnstein
8. De Doordraaier
(worstenmakerij)
9. Beauty Centrum
10. B@B, Big at breakfast
11. De knuffelbeer
(Kinderboerderij)

- I. Loods 1
II Loods 2
III Loods 3

“... van de nood een deugd maken door naast de inpassing van intensieve veehouderij tegelijk extensieve veehouderij mogelijk te maken die elkaar in imago en productie zullen aanvullen en versterken.”

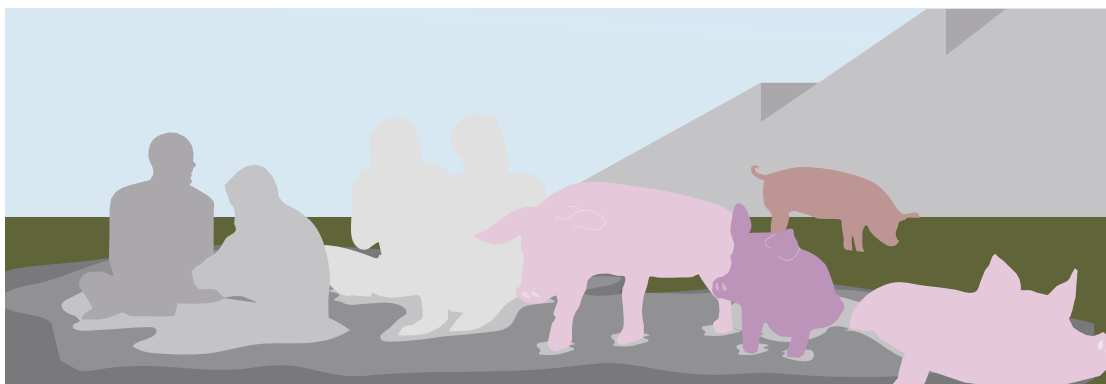

een eigentijds Livar klooster zorgt voor een gevarieerd beeld

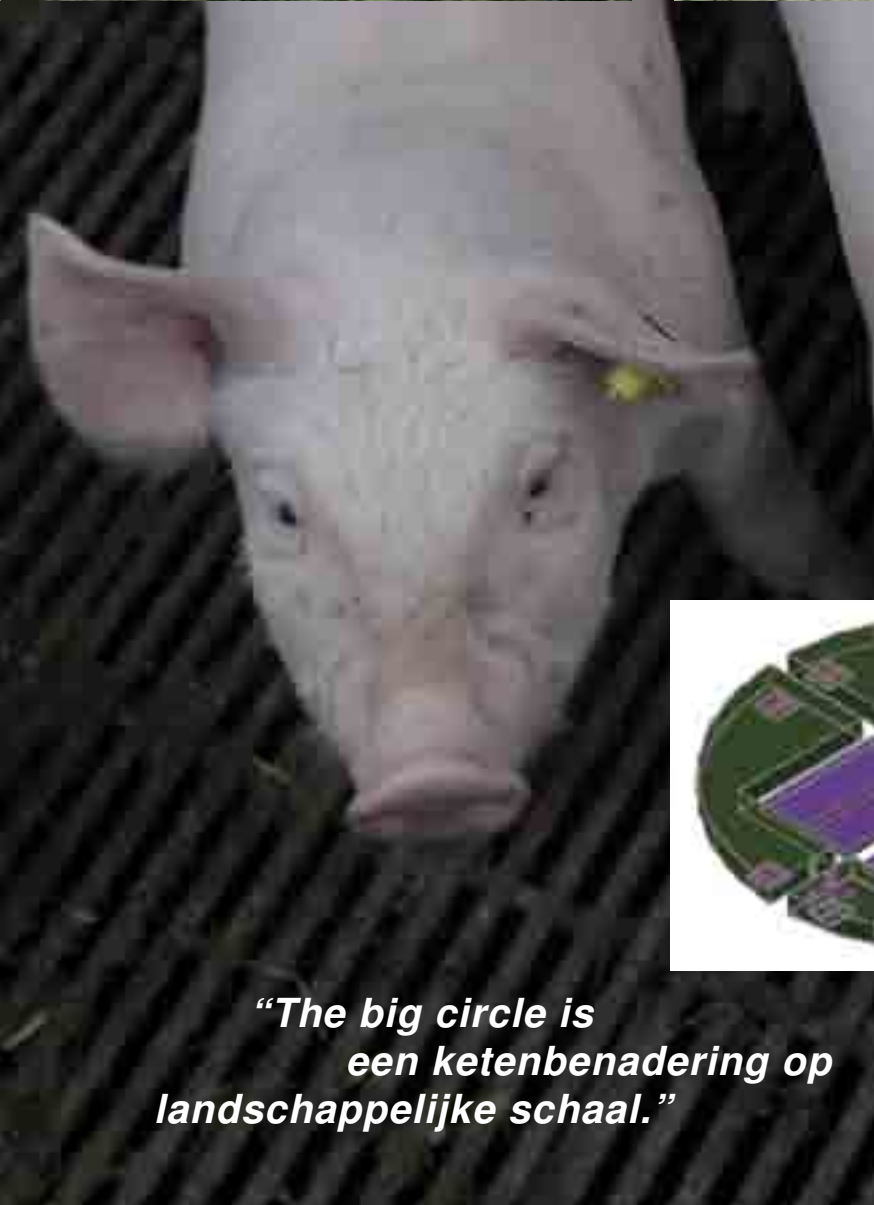

technologie zichtbaar voor de consument

het modderbad voor een goede huid voor mens en dier

***“The big circle is
een ketenbenadering op
landschappelijke schaal.”***

“een industrie met een eigen logica...”

die een eigen en eigentijdse esthetiek verdient.”

Catalogus

01 Graspeel

01.1 IWAN WESTERVEEN
HEERLIJK PRODUCTIELANDSCHAP
016076

01.2 PAUL RONCKEN EN WAPKE FEENSTRA
WOUD | VARKEN | HUID
020080

01.3 JEROEN VAN WESTEN EN JULIAN SCAFF
TWIJFELVELDEN
024082

01.4 PARKLAAN LANDSCHAPSARCHITECTEN
VARKENS EN NATUUR IN DE GRASPEEL
028086

01.5 ONIX
ANIMAL FARM
032090

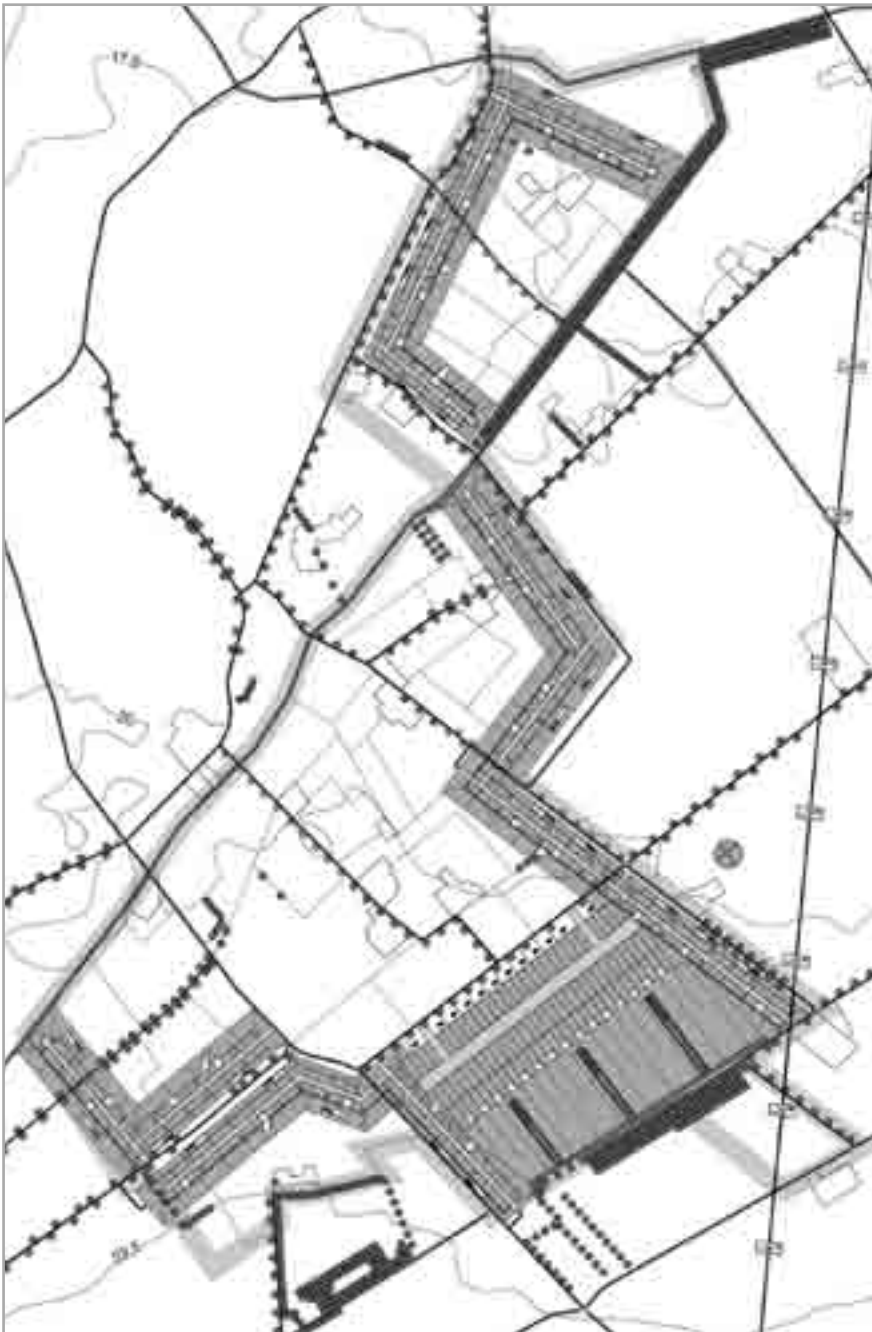
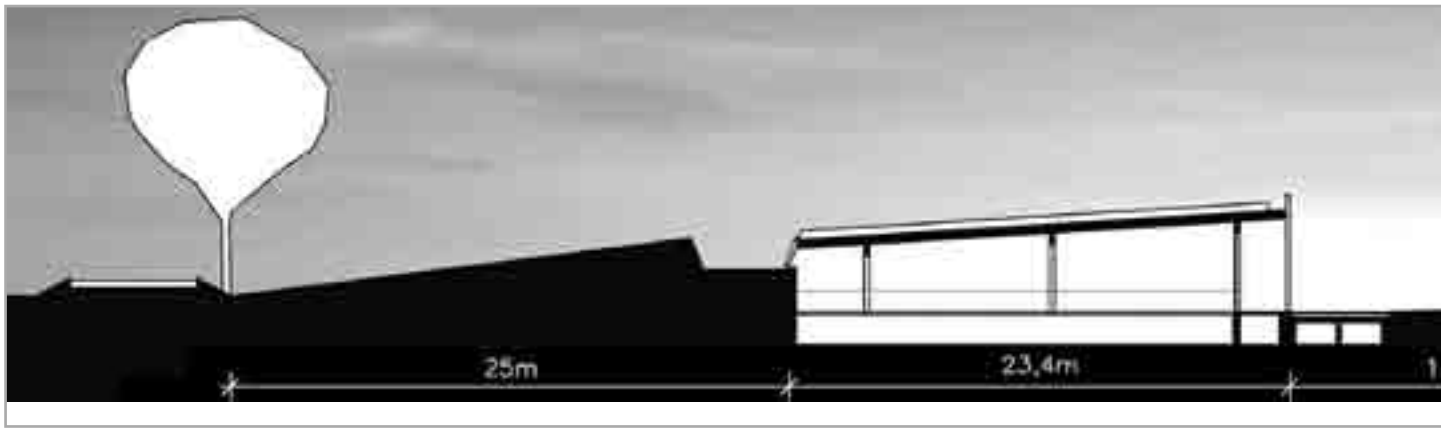

Het landbouwontwikkelingsgebied Graspeel is in 2005 als zodanig aangewezen in het Reconstructieplan Peel en Maas. Het LOG ligt op het grondgebied van de Gemeenten Landerd en Mill en St. Hubert, aan weerszijden van de Middenpeelweg. De twee Gemeenten willen het gebied samen met de Gemeente Grave actief ontwikkelen. In 2008 is door Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant ingestemd met het ontwikkelingsplan van de Gemeenten. Dit plan heeft als doelstelling het gebied optimaal in te richten voor uitbreiding, hervestiging en nieuwvestiging van intensieve veehouderij. In het ontwikkelingsplan is verder omschreven dat de infrastructuur in het gebied verbeterd moet worden, dat er aandacht zal zijn voor de landschappelijke inrichting in samenhang met de verwezenlijking van de ecologische verbindingszone Graspeelloop door Waterschap Aa en Maas en dat de Gemeenten gronden en opstallen zullen verwerven. De gronden en opstallen worden uitgegeven aan intensieve veehouderijen. Er komen in het gebied nogal wat nieuw- en hervestigingen, dat wil zeggen dat bedrijven die vertrekken uit extensiveringsgebieden zich hier kunnen vestigen. Naar het LOG gaan op korte termijn in totaal 8 tot 9 bedrijven verplaatsen, elk naar een bouwblok van uiteindelijk zo'n 3 hectare. Op verschillende plaatsen zijn de wegen inmiddels al aangepast. De afspraak is dat als er bomen moeten worden gekapt, dit elders wordt gecompenseerd. Bovendien wordt de Graspeelloop ontwikkeld en verbreed; dit is de ecologische verbindingszone die dwars door het gebied loopt.

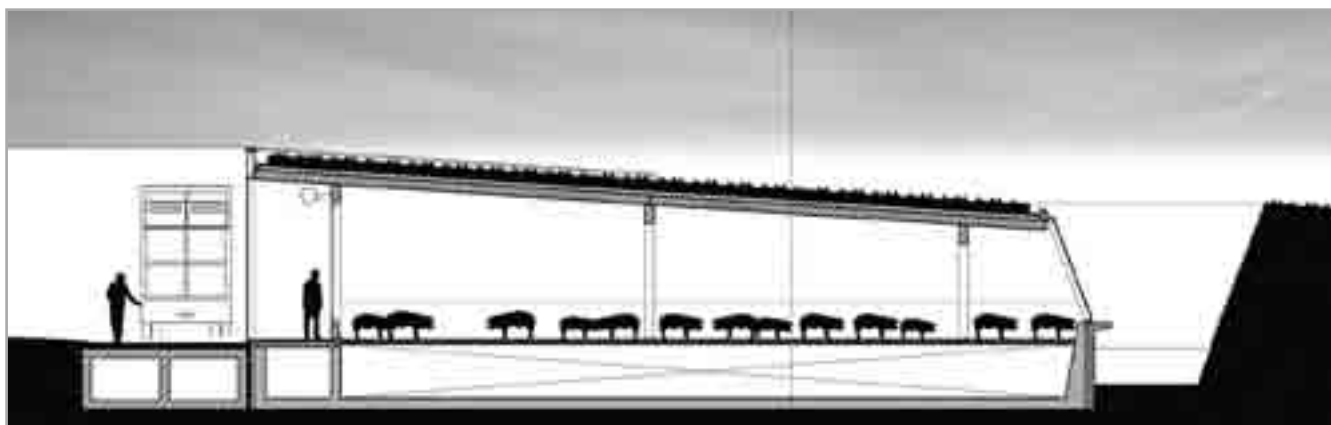
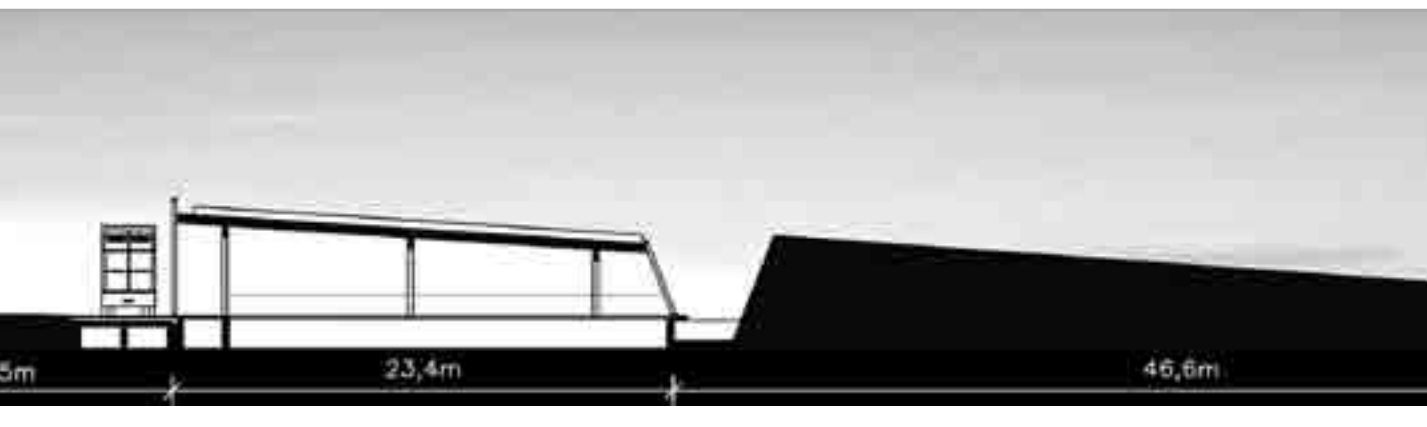
De Gemeenten hebben voor het gebied een beeldkwaliteitsplan opgesteld. De Provincie Noord-Brabant levert een aanzienlijke bijdrage aan de ontwikkeling van het LOG Graspeel dat, naast de LOG's Elsendorp en De Rips, Overloonsch Vlak, Deurne-Oost en Chijsngoed, gezien wordt als een pilot. Graspeel is een van de eerste landbouwontwikkelingsgebieden die feitelijk tot realisatie komen.

01.1 Iwan Westerveen

Voor zijn afstudeeropdracht in 2007 aan de Academie voor Architectuur en Stedenbouw in Tilburg nam Iwan Westerveen het LOG Graspeel als onderwerp. Zijn ontwerp richt zich erop zo min mogelijk ruimte in beslag te nemen. Hij doet dit door de bebouwing op de randen van het LOG te concentreren waardoor een grote open ruimte in de kern van het gebied overblijft.

Bij het ontwerp is het idee gehanteerd dat toepassing van duurdere en meer hoogwaardige materialen en complexere constructies realistisch kan zijn, mits er sprake is van een grote repetitie van de onderdelen. Het basisprincipe voor het plan berust op één doorsnede, met enkele variaties.

Het stalontwerp gaat uit van identieke ruimten die al naar gelang de behoefte geschakeld kunnen worden. De ruimten hebben een basismaat van 23 x 70 meter en kunnen worden aangepast als zeugenstallen, kraamstallen, biggenstallen en vleesvarkensstallen. De varkens worden niet meer in afzonderlijke hokken gehouden maar in groepshuisvesting.

De zeugenstallen hebben een uitloopruimte in de vorm van een patio, waardoor het daglicht ook via de zijgevel in de stal kan schijnen. Toezicht op de varkens kan ook via het dak gehouden worden. Twee stallen zijn telkens gekoppeld met de technische ruimte. Hier is de stal minder diep, zodat er een patio-ruimte ontstaat. Aan de voorzijde wordt de omsloten ruimte afgemaakt met de voedersilo's, uitgevoerd in verzinkt staal. Binnen de strakke ruimte van de hygiënische weg vormt de patio telkens een ruimte met een menselijke maat. Bij deze patio's zijn de toegangen tot de twee gekoppelde stallen. Ook is er in het ontwerp voorzien in een kantoor en mengkeuken. De installaties worden zoveel mogelijk in de centrale gang buiten de stalruimte aangebracht.

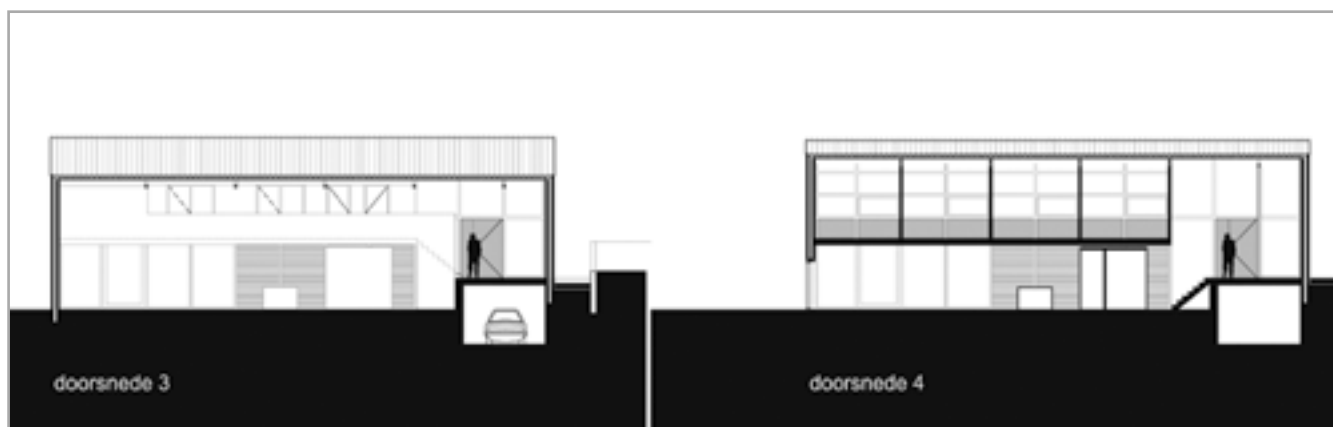
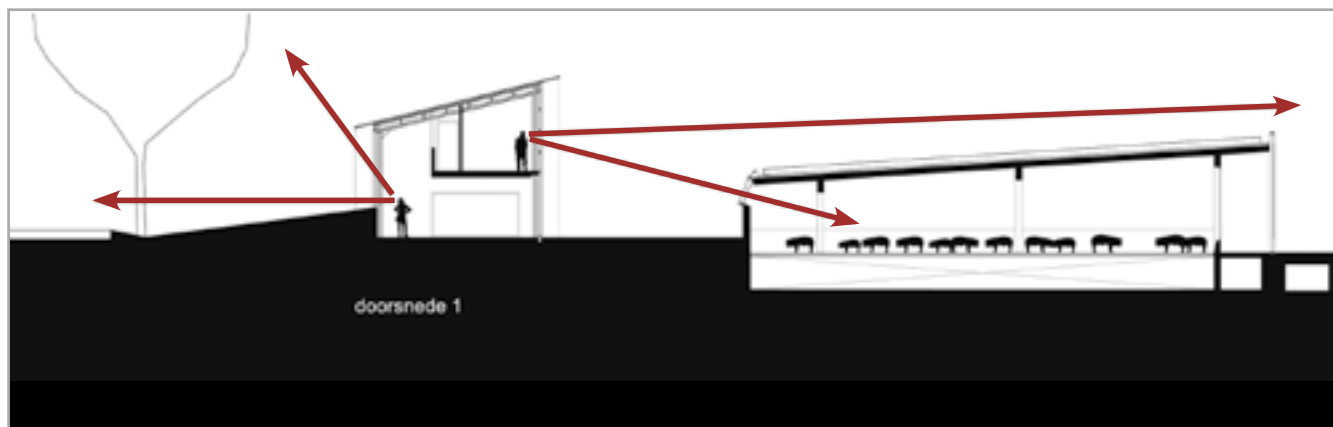

De stallen in de randbebouwing liggen telkens in de langsrichting tegenover elkaar waardoor er een tussenruimte ontstaat die de hygiënische weg vormt. Hier vindt de logistieke ontsluiting van de stallen plaats via een ruim opgezette binnenstraat. Deze binnenstraat heeft meerdere ontsluitingen naar de verkeerswegen.

De gebouwen worden in het landschap ingebed door met gras begroeide taluds. Het dak loopt door tot op het talud, zodat het landschap weer doorloopt tot op de daken van de stallen. Het grote binnengebied van het LOG wordt omsloten door de taluds, maar blijft wel open en kan gebruikt blijven worden voor akkerbouw en weidegrond.

Bij de aanleg van de taluds is sprake van een gesloten grondbalans: met de grond die wordt afgegraven voor de mestkelders en installatiekanalen worden de taluds gevormd. Het talud heeft een lichtkoof en verhuult de open gevel van de stal. Zo wordt de stal voorzien van daglicht en vanaf het talud zijn de varkens zichtbaar, zonder dat het industriële karakter van de veehouderij zich opdringt aan het landschap. Op een aantal plaatsen opent het talud zich tot op het maaiveld, zodat er vanuit het landschap een zicht op de stal geboden wordt.

Westerveen ontwierp in de logica van het talud ook woningen met een nieuw type erf. De woningen zijn niet allemaal hetzelfde, maar volgen, net zoals bij de stallen, wel één principe. Kenmerkend voor een boerderijerf is vaak dat - voordat de voordeur bereikt is - er al een lange weg over het privéterrein is afgelegd. Om een dergelijk gevoel over de grens tussen privé en openbaar ook in deze ondiepe kavels terug te brengen is de toegang tot de woning aan de achterzijde op een halve verdiepingshoogte gepositioneerd. Op dit gedeelte van het erf heeft de bezoeker via de achtergevel van de stal zicht op de varkens. Het zicht op het dieper gelegen tuindeel wordt visueel afgeschermd door de omhoog getrokken zijgevel van de garage.

contactgegevens

Iwan Westerveen
Dr Kuijpershof 29
5041 LB Tilburg
06-48445485
wani@tiscali.nl

01.2 Paul Roncken en Wapke Feenstra

Zijn er zichtbare sporen van de varkenshouderij in het omringende landschap?

Hun eten groeit niet naast de stal, hun slachtafval trekt geen aasgieren aan.

De sporen die een varken nu achterlaat zijn futiel en nauwelijks zichtbaar.

Alleen de boer wordt gemarkeerd door de varkenshouderij.

Sporen op de huid van de boer – dat is het kleinste fysieke landschap dat ontstaat.

Woud-Varken-Huid

Paul Roncken en Wapke Feenstra constateren dat er geen grondgebonden relaties meer bestaan tussen de varkenssector en het landschap. De vraag naar een visie op de inpassing van stallen in het landschap binnen een LOG is naar hun mening dus ook niet relevant. Wel hebben zij een visie op hoe het landschap rondom het varken kan worden versterkt.

Het mentale landschap – het landschap rondom het varken

Roncken en Feenstra richten zich in hun visie vooral op het minuscule én het maximale landschap. Het ene zit bijna in de poriën, het andere gaat ver over de landsgrenzen. Het gaat de kunstenaar en landschapsarchitect daarbij vooral om het 'mentale landschap', het landschap zoals dat door het publiek wordt ervaren. Zij vermoeden dat het publiek twee soorten fascinaties heeft die te herleiden zijn tot het landschap rondom het varken:

Het kleinste – tot de verbeelding sprekende – landschap:

de huid, aaibaarheid, verzorging, littekens, intimiteit, nabijheid

Het oudste – tot de verbeelding sprekende – landschap:

het woud, levenskrachtig, beschermend, rijk aan leven, eeuwigheid

Twee kanten: een klein en een omvangrijk voorstel

Het persoonlijke verhaal over het landschap van het varken willen Roncken en Feenstra bespreken in een publicatie over veehouders en hun intieme band met de dieren. De huid houdt als het ware het leven van het dier in een omhulling. Zodra het dier wordt geslacht voor de vleesverwerking tellen enkel nog de verschillende onderdelen van de binnenkant van het lichaam. 'Huid' is daarom dat wat dichtbij het leven van het dier staat en daarmee dichtbij de relatie tussen mens en dier.

"Tussen dit kleinste landschap en het grootst denkbare landschap staan de gevels, de erfindeling, de wegen en de groenstructuur. Onze collega-ontwerpers en kunstenaars zullen daartoe ongetwijfeld goede verbeteringen voorstellen. Wij zijn echter bezorgd om alle vormen van landschap om het erf heen. Het karakter en de duur van deze landschappen laat te wensen over." Zo stellen Roncken en Feenstra.

Het door hen voorgestelde grootste landschap is het Duizendjarig Woud, dat in pixels op LOG's kan beginnen met de aanplant op aaneengesloten stukken grond. Ze vermoeden dat 20% van het LOG Graspeel genoeg is voor een robuust woud van 70 hectare. Belangrijk is dat dit geen geplande natuur is met alle restricties die hier bij horen, maar het struingebied voor de toekomstige varkens. Het woud kan tot de varkensstallen in Nieder-Sachsen reiken of tot Zuid-Duitsland waar veel consumenten wonen.

Om het Duizendjarig Woud kracht bij te zetten zou het geen 'bos' moeten zijn dat voor productiedoeleinden gekapt kan worden. De inzet is om voor de komende 1000 jaar een woud te ontwikkelen zoals dat 1000 jaar geleden ook in grote getale te vinden was in Noord-Brabant. Eikenwoud met een rijke biodiversiteit, een rijke basis voor vrije veehouderij. Bovendien kan de bescherming van bossen in Europa (o.a. ten behoeve van gunstige effecten op CO₂, geur en fijnstof) op deze manier worden uitgebreid.

Het systematisch aanplanten en beschermen van nieuwe wouden als een daad die voortkomt uit een collectief initiatief van agrariërs, zou wel eens een ongekend positieve werking kunnen hebben op de misverstanden tussen sector en publiek.

Het woud dient als proef 1000 jaar ongemoeid te kunnen groeien. Onderzocht zou moeten worden of een eeuwigdurend erfrecht een goed juridisch middel is om dit vast te leggen. Het woud blijft daarmee ook eigendom van de stichters of hun opvolgers. Zo kunnen agrariërs meehelpen aan het maken van nieuwe landschappen.

Om de aanzet tot een woud te starten is er nu op korte termijn een vereniging van eigenaren of coalitie van grondeigenaren per LOG nodig. Dit om het aansturen op landschapsniveau te kunnen coördineren. Het maken van de publicatie over het leven van dieren en dierhouders (werktitel: 'huid'), is daarbij een belangrijke verkennende stap. De LOG's beheren

en communiceren daarmee het kleinste landschap en het grootst denkbare landschap.

LOG's zijn met de aanplant van het Duizendjarig Woud geen vergeten stukken landschap die tijdelijk worden opgegeven of met een percentage natuur voorbijaand worden 'gepimpt' maar juist de kering van een mentaliteit rondom varken en landschapsplanning.

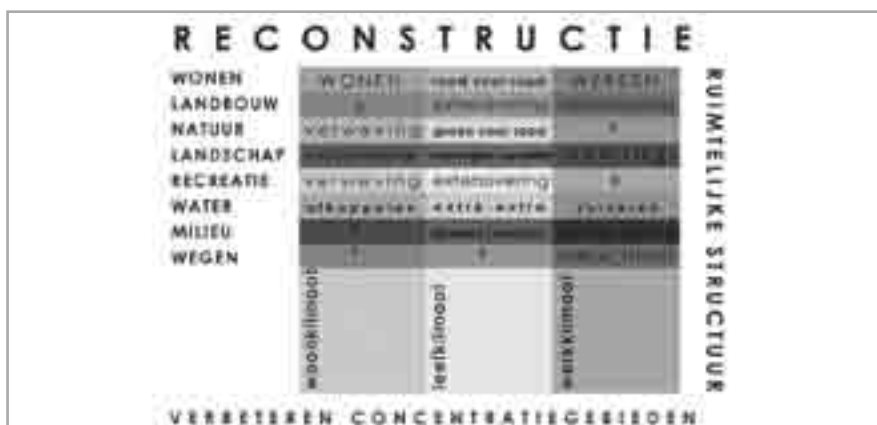
contactgegevens

Paul Roncken
Veeartsenijstraat 125
3572 DD Utrecht
0317-482090 / 030-2673051
06-42882432
www.paulroncken.nl
Wapke Feenstra
Ericastraat 8
3073 HC Rotterdam
010-485066220 / 06-22785203
www.wapke.nl

01.3 Jeroen van Westen en Julian Scaff

**LANDSCHAP
MENS EN DIEREN**

**EN DIEREN
EN DIEREN
EN DIEREN
EN DIEREN
EN DIEREN
EN DIEREN
EN DIEREN
EN DIEREN
MENS
LANDSCHAP**

Twijfelvelden

Golven van emoties sloegen over Nederland, Europa, Azië toen achter elkaar MKZ en vogelgriep lieten zien hoeveel dieren in stallen worden gehouden, en hoe ernstig een ziekte huis kan houden in deze veestapels. Van Westen en Scaff stellen dat ook de Reconstructie in het leven is geroepen op golven van emotie en angst en dat – al lijkt het op een integrale aanpak – Gemeenten, Provincies, beroepsorganisaties, waterschappen, natuur- en milieuorganisaties als ongelijkwaardige categorieën oplossingen proberen te bedenken. Men zocht naar functiescheiding, naar een ontmenging van werken, wonen, recreëren en natuur, dat wat juist de afgelopen vijftig jaar op het platteland in elkaar aan het overlopen was. Eigenlijk was het platteland tot een gemengd bedrijf gegroeid.

Nu moet binnen de Reconstructie gezocht worden naar manieren om intensieve veehouderij zo te isoleren dat het overspringen van ziektes van bedrijf naar bedrijf moeilijker wordt en er paal en perk gesteld wordt aan de groei van het totaal aantal dieren in de veehouderij. Hiervoor werden gebieden aangewezen (de LOG's) waar bijna niet gewoond wordt, geen waardevolle natuur is of de potentie daarvoor, en waar niet gerecreëerd wordt of kan worden. Er worden gebieden aangewezen die tot dan toe in een planologische windstille leefden. Hier mogen megastallen verrijzen; het gaat om welhaast industriële ontwikkelingen in een platteland dat net ontdekt was als de rustgevend tegenhanger van onze jachtige economie en waar toch ook plaats is voor wonen en kleinschalige bedrijfjes. Ook dit roept opnieuw emoties op.

Relatie mens, dier en landschap – rationeel en emotioneel

Ons beeld van een wereld waar mens, dier en landschap samen een gelijkwaardige eenheid vormen is allang uitgeroeid en vervangen door een wereld waarin weinig mensen heel veel dieren produceren in bedrijven die niet direct een relatie hebben met het landschap waarin ze staan. Hoewel onderzoekers hebben vastgesteld dat in de nieuwe megastallen minder ziekte voorkomt, minder geur vrij komt, minder bijgedragen wordt aan de verzuring en dat de dieren er levendig zijn, willen we emotioneel geen grote stallen op het platteland.

Als we nu na tien jaar Reconstructie kijken waar we staan dan valt op dat de bedrijven onhandig liggen ten opzichte van transportwegen, terwijl er meer vervoersbewegingen ontstaan zijn. Een bedrijventerrein zou wellicht een betere locatie zijn maar daar is de grond duurder én emotioneel zien we varkens en geiten liever op het platteland.

Vraag en discussie

De vraag die aan de ontwerpers werd gesteld is hoe de stallen en hun omgeving ontworpen kunnen worden op zo'n manier dat de doelstellingen van de Reconstructie gehaald kunnen worden, dat de intensieve veehouderij op een duurzame manier kan produceren én dat de inpassing van de stallen door de bevolking meer geaccepteerd wordt. Van Westen en Scaff vinden dat bouwkunst in de ruimste zin van het woord zich niet moet lenen om de kernvraag van de Reconstructie met de mantel der liefde te bedekken: is de ontmenging van functies op het platteland een goed plan?

Als we terugkijken naar de geschiedenis toonden boerderijen hoe er werd geboerd en in welk type landschap. De verschijningsvormen waren regionaal, de uiteindelijke bouwwijze vaak zelfs lokaal. En de gebouwen werden samen met het landschap steeds ouder, vergroeiden ermee. De intensieve veehouderij brengt grote schuren van staal met zich mee. De snelle ontwikkelingen in de veehouderij

vragen eerder om een flexibele architectuur, die snel aangepast kan worden aan nieuwe inzichten over bijvoorbeeld stal-inrichting, ventilatie, nieuwe technieken als luchtwassen en mestverwerking.

Sperma en voer komen binnen, vlees en mest gaan schoon en gezond de deur weer uit. Van Westen en Scaff stellen dat deze ontwikkeling heel snel is gegaan en eigenlijk de corridorbenadering, de bodem onder de Reconstructie, overbodig maakt. Want de nieuwe bedrijven zijn gesloten bedrijven, de dieren hoeven nauwelijks meer vervoerd te worden en al zeker niet van bedrijf naar bedrijf.

01.3 Jeroen van Westen en Julian Scaff

Foot-loose

Deze manier van denken over de architectuur van de intensieve veehouderij sluit aan bij de vragen die Van Westen en Scaff eerder stelden bij het LOG. "Als we nu eens niet kijken naar waar bedrijven staan of zouden kunnen staan in het platteland maar uitgaan van die snelle technische en economische ontwikkelingen, dan komt daar een heel ander type gebouw en bedrijfsvoering uit naar voren. Een gebouw dat foot-loose is, niet grondgebonden, en een bedrijfsvoering die erop is gericht de onzichtbare wereldwijde ecologische footprint te compenseren door niet alleen van zaadje tot karbonaadje vlees te produceren, maar ook energie en mest te leveren, misschien wel ruimte te bieden aan toeristische attracties als warmwater- en modderbaden.

Gebouwen die door de snelle technologische ontwikkelingen geen belasting meer vormen voor hun directe omgeving behalve door hun omvang. Gebouwen die passen op industrieterreinen, gebouwen die zich verplaatsen over rivieren en zeeën, gebouwen die we in de woestijn neerzetten, gebouwen die een hele nieuwe ecologische toekomst beloven. De intensieve veehouderij is het LOS HOES van de toekomst."

Als we de industriële vorm van intensieve veehouderij op deze manier ruimte zouden geven om te bestaan en zich zo nodig uit te breiden, dan valt de druk op de LOG's zoals nu in de Reconstructie vastgelegd weg. Ze bestaan nog, maar er ontstaat weer een planologische windstilte. In die windstilte lijken de LOG's de aangewezen gebieden om de intensieve biologische veehouderij verder te ontwikkelen. Er komt geen verbod op andere activiteiten en ontwikkelingen in het gebied, maar ieder weet: BIO-LOG gaat voor. En dan kan een heel nieuw langzaam landschap groeien, niet een compenserend tegenwicht tegen het jachtige leven van de wereldeconomie, maar een cultuur werkend aan een nieuw antwoord op eeuwig terugkerende vragen. Misschien ziet het landschap er dan wel middeleeuwer uit dan we nu over de toekomst kunnen dromen.

contactgegevens

Jeroen van Westen
 Julian Scaff
 Overmeenweg 12
 8111 PE Heeten
 06-21587046
www.jeroenvanwesten.nl

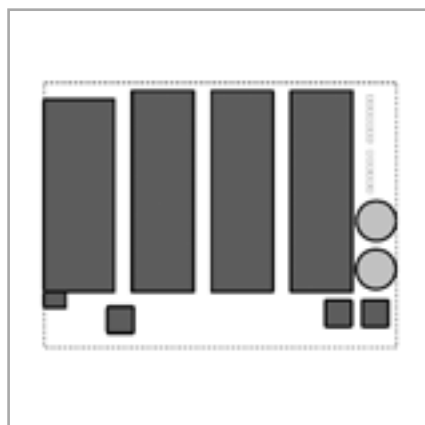
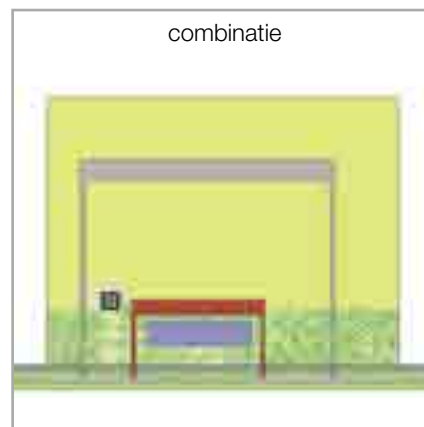
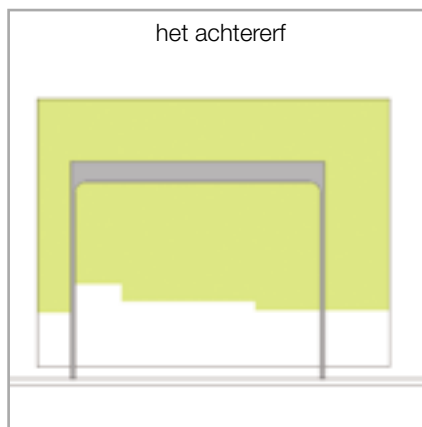
01.4 Parklaan Landschapsarchitecten

Ruimte voor de productie van natuur en varkens

LOG Graspeel wordt gekenmerkt door een hoge grondwaterstand en het feit dat in bijna het hele gebied kwel aanwezig is. Daarom moet dit gebied hydrologisch neutraal worden bebouwd en het water zoveel mogelijk vastgehouden. Parklaan brengt onder meer de natte component terug in het landschap in de vorm van een verbrede moeraszone langs de Graspeel en een 'natte' erfinrichting.

Gezien de schaalvergroting van de veehouderij moeten een aantal lijnen in het landschap groter en zwaarder worden gemaakt, zodat de verhoudingen weer kloppen. Parklaan kiest voor een verzwaring van de evenwijdige lijnen in het landschap. Door vier tot vijf bomen brede lanen van eiken te maken worden de Graspeelloop en de Peelweg extra benadrukt. Langs de Graspeelloop komt een 40 meter brede moeraszone. De overige landbouwwegen krijgen brede bermen met enkele lanen.

het huidige 'knellende' bouwblok

De erfindeling wordt ook aangepakt. Naast een stal zijn allerlei andere voorzieningen gewenst. Het aantal gebouwen en opstallen zal in de toekomst alleen maar toenemen, waarbij de inhoud en het aantal niet helemaal te voorspellen zijn. Het is voor de boer belangrijk voldoende ontwikkelruimte op het erf in te bouwen. Daarom spreekt Parklaan liever van een agrarisch bedrijfsperceel.

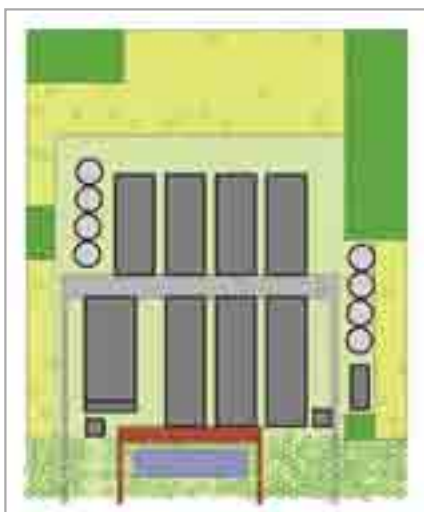
01.4 Parklaan Landschapsarchitecten

Het duurzame en dynamische erf

Het erf groeit geleidelijk, beplanting wordt aangeplant en weer verwijderd voor het tijd heeft gehad te groeien. Het stond 'net' op de plek van een uitbreiding. De agrariër plant liever geen bomen aan want als hij wil uitbreiden staan de (bos)wet of kapverordening en de beplanting in de weg. Allerlei wetten en regels die flora en fauna beschermen werken contraproductief. De agrariër kijkt wel uit om natuur te ontwikkelen, hij zet zichzelf daarmee klem.

Oude boerderijen hebben voor op het erf vaak een aantal hele oude bomen; 100 jaar gegroeid. Dat kapitaal wil Parklaan terugbrengen. Oude bomen geven het erf aanzien en vormen een groene massa waartegen de gebouwen wegvallen. Daarom zou onderscheid gemaakt moeten worden tussen het erfdeel wat oud kan worden met duurzame beplanting en bebouwing én het erfdeel dat dynamisch is en steeds wordt aangepast en uitgebreid naar aanleiding van groei, nieuwe inzichten, wetten en regels. Parklaan roept op tot het vogelvrij verklaren ten aanzien van natuurregelgeving voor dit bedrijfsperceel en zorgt ervoor dat hier tijdelijke natuur kan worden ontwikkeld.

Het stabiele erf is het voorerf, representatief met de schone weg, duurzame beplanting en gras. Het is het deel met de woning, siertuin, bezoekers, bergings- en brandweervijver.

Het flexibele erf is het achtererf, de werkruimte, de vuile weg, tijdelijke natuur met moeras- en kwelvegetaties en snelgroeiende (pioniers) beplanting. Er is een deel voor de stallen, vrachtwagens, silo's en opslag. En een verlaagd maaiveld voor de opvang van water en kwel.

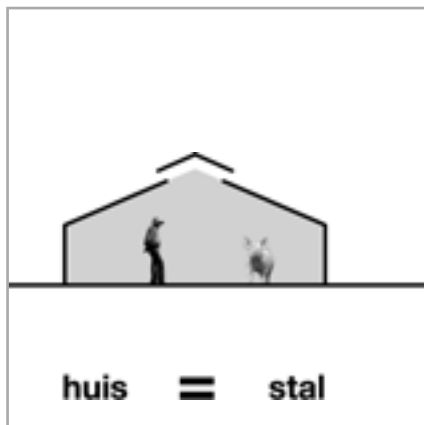

Het voordeel om het achterste erf flexibel te maken is dat de stallen in de loop van de tijd steeds naar veranderende inzichten kunnen worden gebouwd, het erf kan mee groeien met het oppervlak van de stallen. En hoe meer varkens hoe groter het oppervlak voor wateropvang en flexibele natuur. De overruimtes kunnen gebruikt worden voor hobbyweide, energieteelten, tijdelijk bos, tijdelijke natuur, etc. Zo versterken de intensieve veehouderijen het natte karakter van het gebied en vormen ze stapstenen van moerasgebonden biotopen.

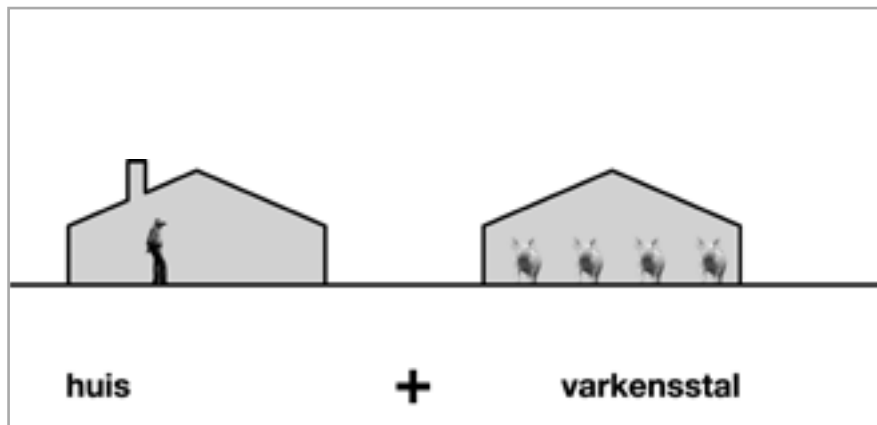
contactgegevens

Parklaan Landschapsarchitecten b.v.
Vughterstraat 280
5211 GR 's-Hertogenbosch
073-6140191
post@parklaan.nl
www.parklaan.nl

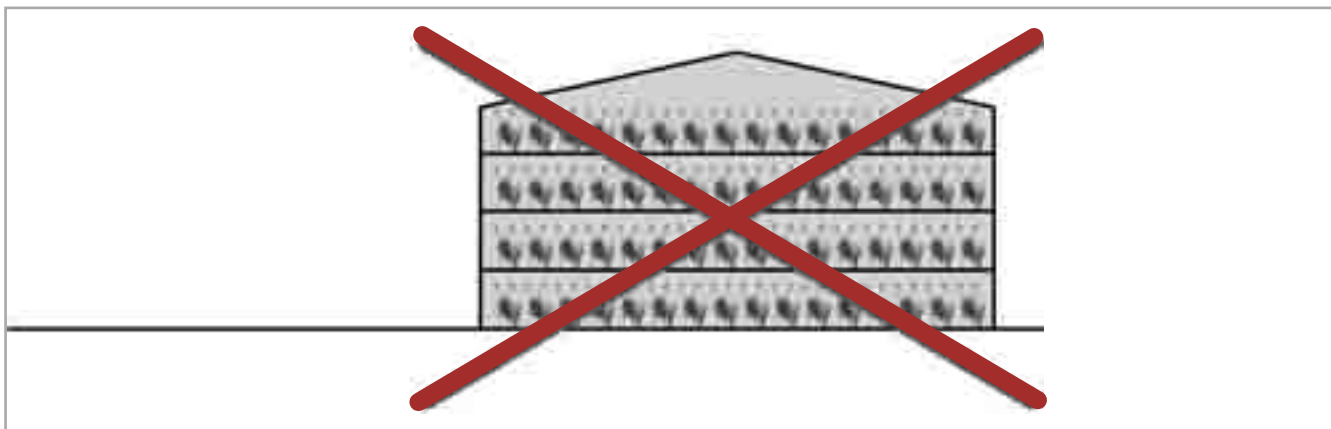
01.5 Architectenbureau Onix

1800

1920

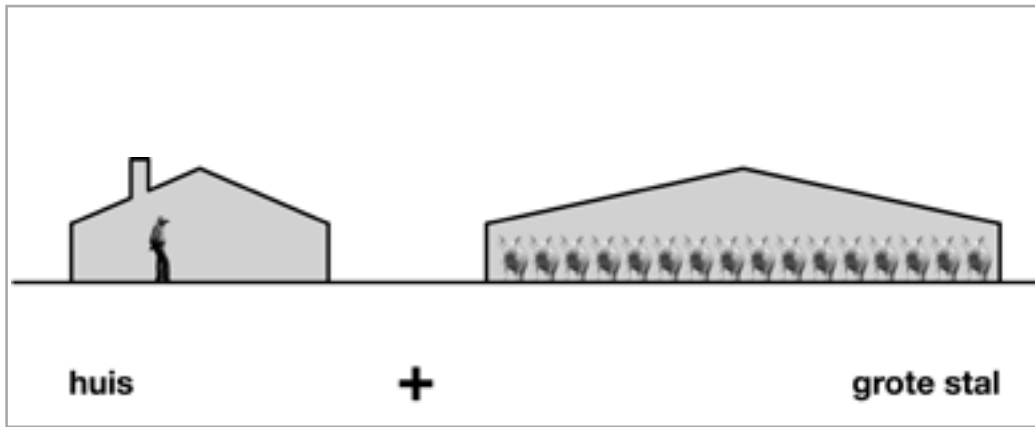

2000

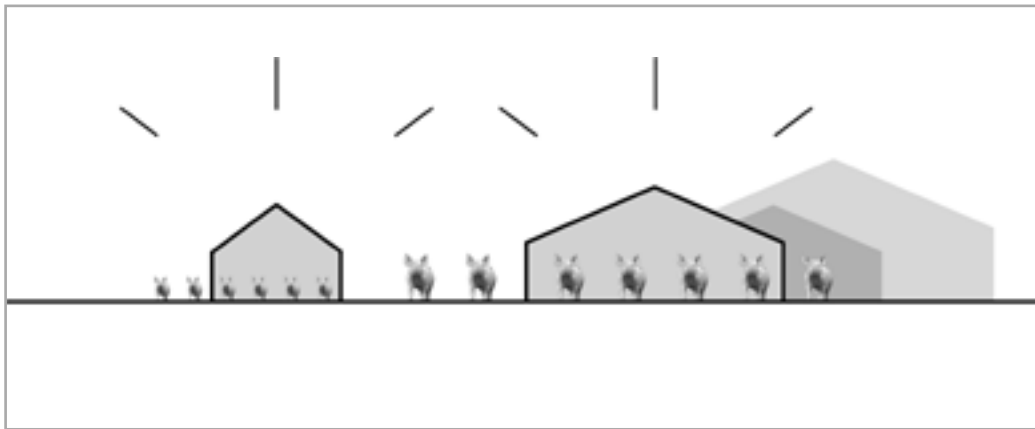
Animal Farm

Onix neemt de bestaande vorm van stallen als uitgangspunt voor het concept 'Animal Farm'. Door de basisvorm van de stal op verschillende manieren te bewerken kan een regiospecifieke inpassing in het landschap worden gemaakt. Onix stelt diverse schema's van gebouwencomplexen voor die niet zozeer ingaan op het LOG Graspeel, maar die ook op andere plekken in Nederland of daarbuiten toepasbaar zijn.

Onix wil een aantrekkelijk alternatief bieden voor de huidige ontwikkeling van grootschalige varkensbedrijven, waarbij het welzijn van de dieren en de kwaliteit van het landschap samen kunnen optrekken met economische uitgangspunten voor een gezonde bedrijfsvoering. Onix pleit niet voor het plaatsen van grote hallen in het landschap maar voor een flexibel ontwikkelingsmodel dat op de korte én lange termijn een economisch, ecologisch en sociaal duurzame stal oplevert.

1960

2010

Het principe

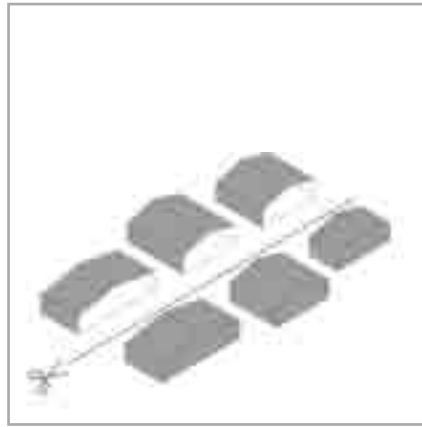
De huidige vorm van stallen is beproefd op economische en functionele consequenties en daarmee aantrekkelijk voor ondernemers. Onix stelt voor dit model te behouden, maar er op een 'speelse' manier mee om te gaan zodat de impact van de omvang van grote stallen op het landschap wordt verminderd. De stallen worden benaderd als meer kleinschalige bouwelementen die als een puzzel over het erf geschoven kunnen worden en hierdoor kan er per gebied ingespeeld worden op landschaps-, kavel- en bouwingsprincipes. Aan lintbebouwing

worden nu eenmaal andere eisen gesteld dan aan een leeg landschap waar een stallencomplex verrijst. Daarnaast kan het landschap als het ware worden opengemaakt door te schuiven met stalelementen of - andersom gedacht - het landschap in het stallencomplex treden. Hierdoor wordt de massaliteit - die de grote 'megastallen' van dit moment hebben - doorbroken. Het principe van deelstallen maakt het ook mogelijk om een bedrijf in de loop van de tijd verder uit te breiden, te verkleinen of er een andere functie aan te geven.

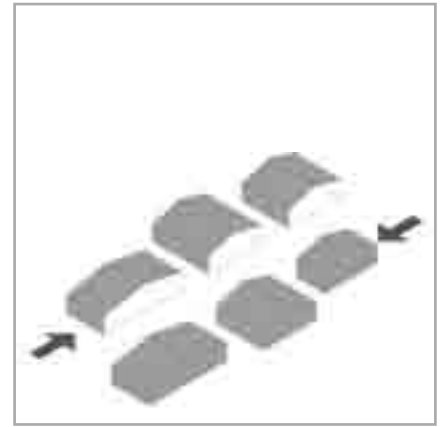
01.5 Onix

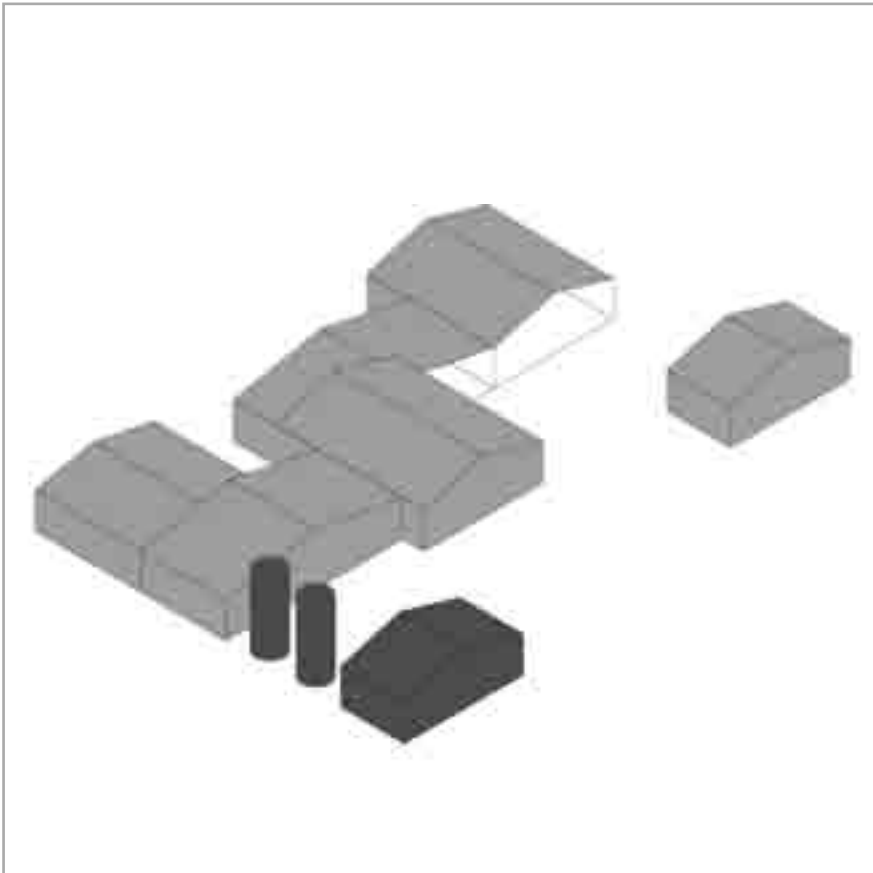
basisstal >

knippen >

schuiven >

Leesbaarheid van het stallencomplex

Onix gaat uit van een verschil in 'korrel' van de omvang van de deelstallen. Door nadrukkelijk te ontwerpen op de omvang van de gebouwen en buitenruimten kan vanaf de kant van de weg zichtbaar worden wat er zich op het erf afspeelt. Zo kunnen biggen in relatief kleinere stallen en buitenruimten worden gehuisvest en zeugen in grotere.

De stallen worden gebouwd in duurzame materialen, bijvoorbeeld steen of hout, al naar gelang de grondstoffen en gebiedseigen bouwwijzen in de regio.

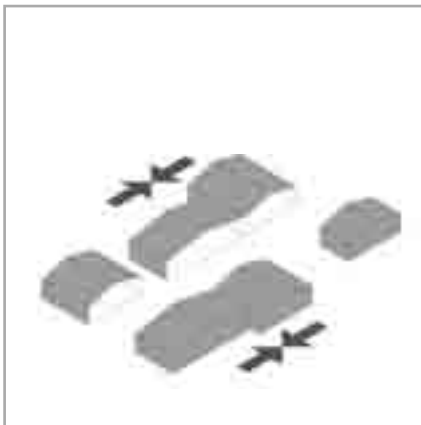
Erf en suberf

Van het erf worden veel verschillende functies gevraagd. Zo zijn er bewegingen van mensen en vee, is er de aan- en afvoer en opslag van voer, mest en vee, komen er bezoekers etc. Door het erf naar het gebruik in suberven in te delen kunnen alle verkeersstromen hun eigen dynamiek en logistiek volgen en hun eigen rol vervullen. Zelfs in de toekomstige ontwikkeling van het bedrijf.

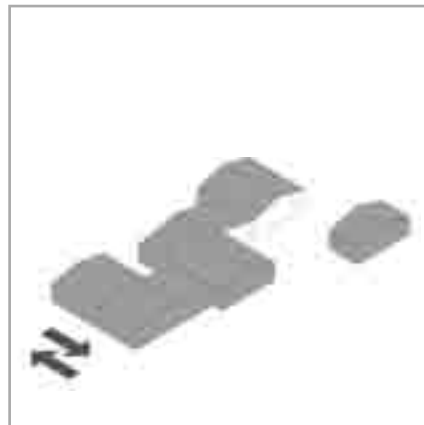
animal farm >

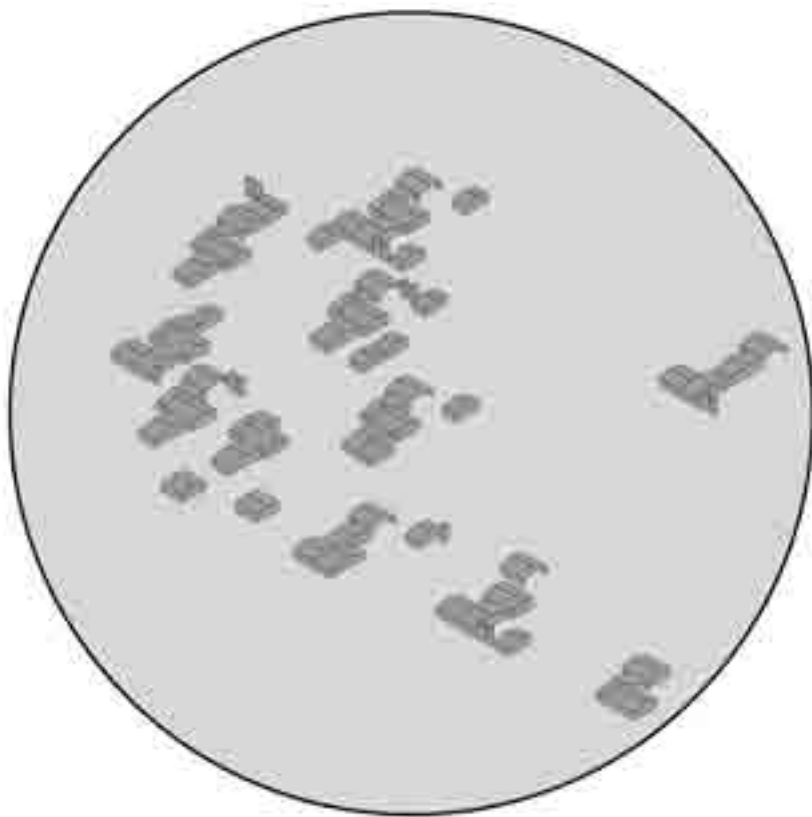
mixen >

samenstellen >

versmelten >

animal village

Duurzaam naar de toekomst

Voor kinderen op een basisschool is de norm gesteld dat er minimaal 1,3 vierkante meter beschikbaar moet zijn in het klaslokaal. Dit is gelijk aan de norm voor varkens. Onix wil met zijn concept een duurzaam doorzicht bieden naar de toekomst. Wanneer een stal op termijn niet meer kan voldoen aan de eisen die de sector stelt, kunnen de gebouwen vanwege hun schaal, materialisatie en flexibele ruimte-indeling altijd andere functies huisvesten. Bijvoorbeeld een buitenschoolse opvang in een landelijk gebied waar kinderen in aanraking kunnen komen met de natuur, alternatieve senioren-huisvesting of gehandicaptenzorg.

contactgegevens

Onix
Papiermolenlaan 3-15
9721 GR Groningen
Postbus 474
9700 AL Groningen
T 050-5290252
info@onix.nl
www.onix.nl

02 Chijsngoed

02.1 IWAN WESTERVEEN
INTENSIEVE VEEHOUDERIJ LOG CHIJNSGOED
038096

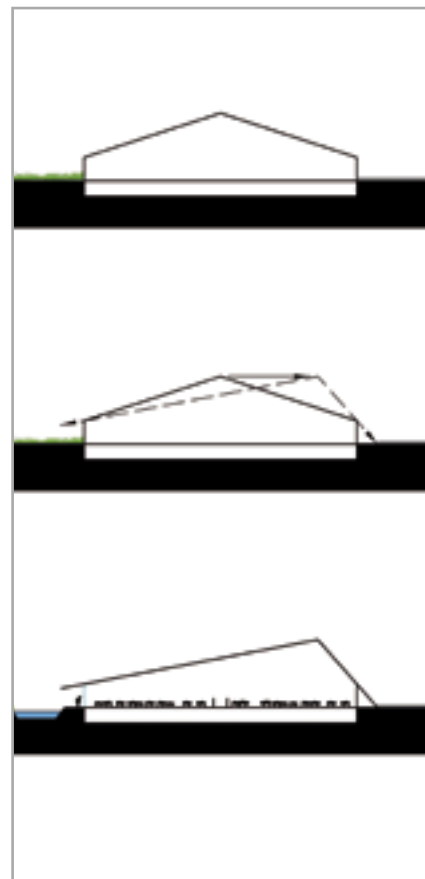
02.2 URBAN AFFAIRS
DE DUBBELHOF BOERDERIJ
042098

02.3 ARCHITECTENBUREAU K2
BIG
046102

In het Reconstructieplan Boven-Dommel zijn de gebieden Chijnsgoed, Oostrikse Heide en Maaijerheide aangewezen als landbouwontwikkelingsgebieden. Het LOG Chijnsgoed ligt in de Gemeenten Heeze-Leende en Cranendonck. Chijnsgoed is een relatief klein LOG. Het gebied, dat ca. 145 hectare groot is, ligt ten zuiden van de kern Sterksel en ten noorden van Maarheeze. In het Reconstructieplan is er voor gekozen het gebied primair aan te wijzen als groeigebied voor intensieve veeteelt. De Gemeenten hebben daartoe in 2008 een ontwikkelingsplan inclusief een beeldkwaliteitsplan vastgesteld. Uitgangspunt voor het bepalen van het aantal bedrijfslocaties was de ontwikkeling van duurzame intensieve veehouderij. Daaronder worden bedrijven verstaan van '750 zeugen gesloten' (voor biggen en vleesvarkens), 3.200 vleeskalveren en 200.000 vleeskuikens. Binnen het LOG Chijnsgoed is beperkt ruimte voor enkele nieuwvestigingen. De infrastructuur in het gebied is een belangrijk aandachtspunt in de plannen, onder andere omdat de verkeersdruk in de korn van Maarheeze al hoog is en aan de rand van het LOG een loonbedrijf gevestigd is dat voor veel verkeersbewegingen zorgt. De ZLTO heeft plannen om in samenwerking met de Animal Sciences Group van Wageningen Universiteit een nieuw Kenniscentrum Veehouderij te ontwikkelen in Chijnsgoed. Dit kenniscentrum komt in de plaats van het praktijkcentrum Cranendonck voor de rundveehouderij en praktijkcentrum Sterksel voor de Varkenshouderij.

02.1 Iwan Westerveen

In 2008 is voor LOG Chijnsgoed een ontwikkelingsplan opgesteld. Iwan Westerveen nam een aantal belangrijke punten hieruit als basis voor zijn ideeënschets.

Uitgangspunten van het voorstel

In het ontwikkelingsplan zijn in totaal zeven mogelijke locaties aangewezen voor varkenshouderijen met maximaal '750 zeugen gesloten'. In het plan is geen directe samenhang tussen de kavels voorzien, de bedrijven moeten zich individueel kunnen ontwikkelen. Verder is de omvang van de totale sector in het LOG te klein voor een rendabele centrale mestverwerking, wordt het hemelwater van de daken zoveel mogelijk hergebruikt en zo lang mogelijk op het eigen terrein vastgehouden. Tot slot wil men de bestaande wegenstructuur zo veel mogelijk handhaven en dienen de stallen een donkere kleur te krijgen.

Het voorstel van Iwan Westerveen is op het eerste gezicht even eenvoudig als vernuftig. Door de traditionele stal iets aan te passen en volgens een basisprincipe op het kavel te plaatsen ontstaat een concept, dat voldoende ruimte biedt voor bedrijfsontwikkeling.

Transformatie stalvorm

Westerveen kiest voor een 'standaardstal' in materiaal, constructie en vorm, maar past de vorm aan door de noklijn te verschuiven zodat er een asymmetrisch zadeldak ontstaat. Door deze kleine aanpassing ontstaat een vorm die niet direct geassocieerd wordt met een varkensstal. Het dak wordt bovendien aan de korte, steile kant doorgezet tot aan het maai-veld. Aan de lange flauwe zijde krijgt het dak een ruime overstek. Hierdoor krijgt het grote gebouw een droogloop met een menselijke maat. De gevel onder deze overstek wordt (deels) in glas uitgevoerd. Het resultaat is een transparante 'zicht-stal', die zich naar het omliggende landschap opent. Langs de droogloop wordt het regenwater van het dak opgevangen in een lange wadi die bijdraagt aan de landschappelijke en menselijke maat van deze gevel.

Om de associatie met een traditionele varkensstal nog meer te reduceren kiest Westerveen voor een donkergrijze tot zwarte kleur, zodat er sobere bijna abstracte volumes ontstaan. De gekozen materialen zijn echter wel traditioneel: het dak wordt uitgevoerd in golfplaat en de gevels in geprefabriceerde betonelementen met glaswanden.

Principeopzet van het kavel

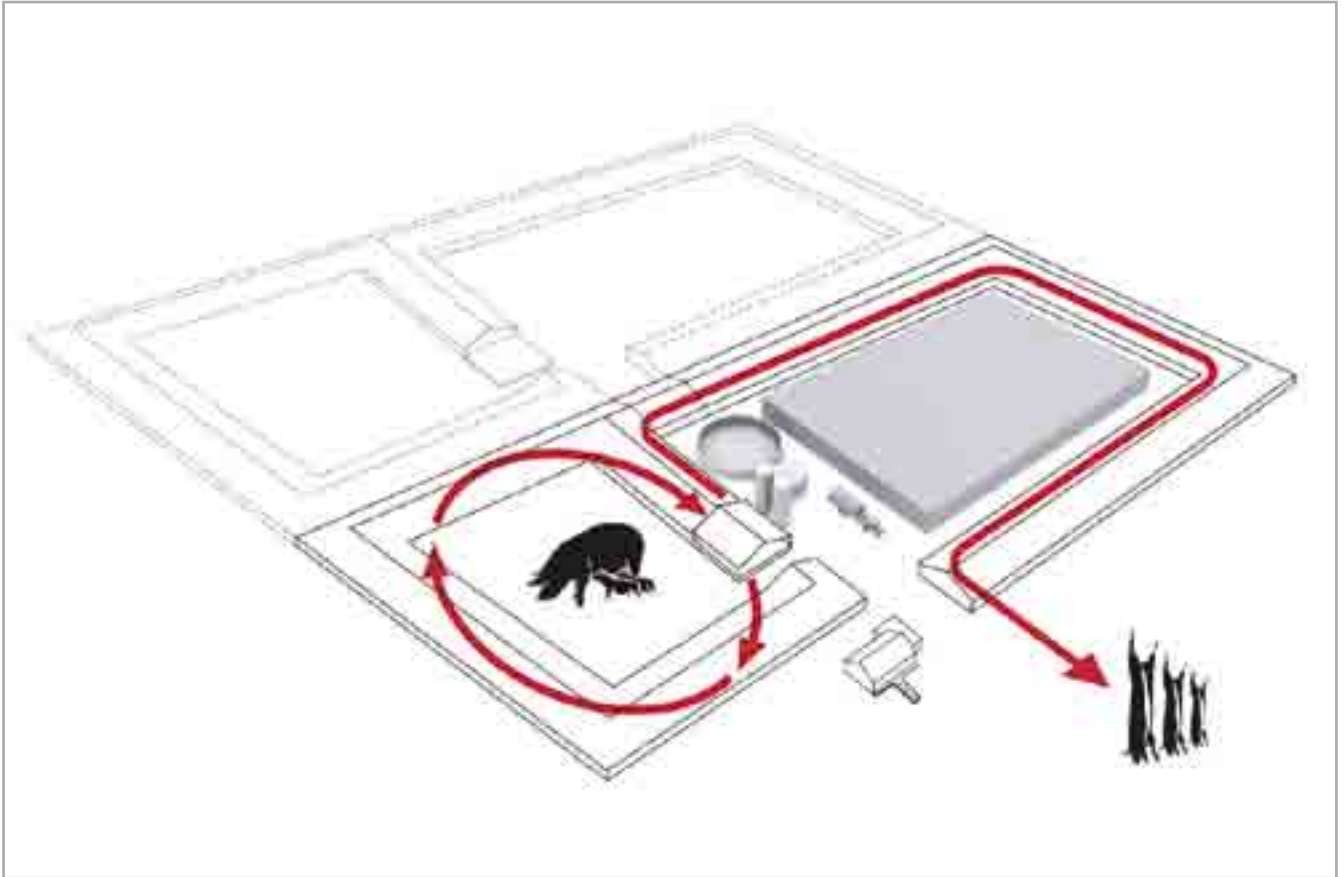
Het basiskavel waarop gebouwd kan worden, is ongeveer 2,5 hectare groot. Dit is de omvang die gehanteerd wordt bij '750 zeugen gesloten'. Hierbij gaat Westerveen ervan uit dat deze '750 zeugen gesloten' over drie stalvolumes worden verdeeld. Wanneer de bebouwing op het kavel helemaal is voltooid, spelen de activiteiten zich zoveel mogelijk tussen de stallen af. De voedersilo's, het laden en lossen, eventuele mestopslag etc. zijn binnen de stallen geprojecteerd. Zo wordt het abstracte, rustige karakter van de stallen in het landschap zoveel mogelijk gerespecteerd. Om rekening te houden met een bedrijfsgroei in fasen op het kavel, stelt Westerveen voor de 'footprint' van de eindopzet van de drie stallen te hanteren. Wanneer een veehouder in eerste instantie kleinere stalvolumes wil bouwen, dan zou toch gekozen moeten worden voor eenzelfde dwarsdoorsnede en zou 'korter' gebouwd kunnen worden. Latere uitbreidingen kunnen dan in de lengte worden toegevoegd.

Inpassing binnen het LOG

De oriëntatie van de gebouwen op het kavel volgt de min of meer toevallig historisch gevormde kavelrichting. Hierbij is het belangrijk dat de positie op het kavel zodanig gekozen wordt dat er zoveel mogelijk zichtlijnen tussen de kavels open blijven. Zo ontstaat een open landschap waarin gesloten bouwblokken zijn opgesteld.

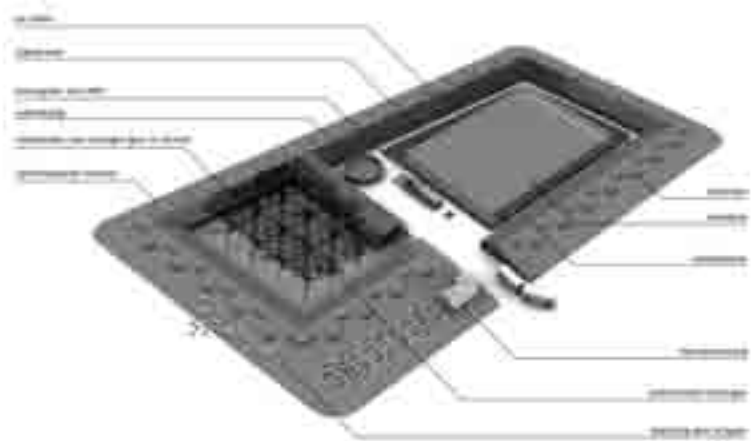
contactgegevens

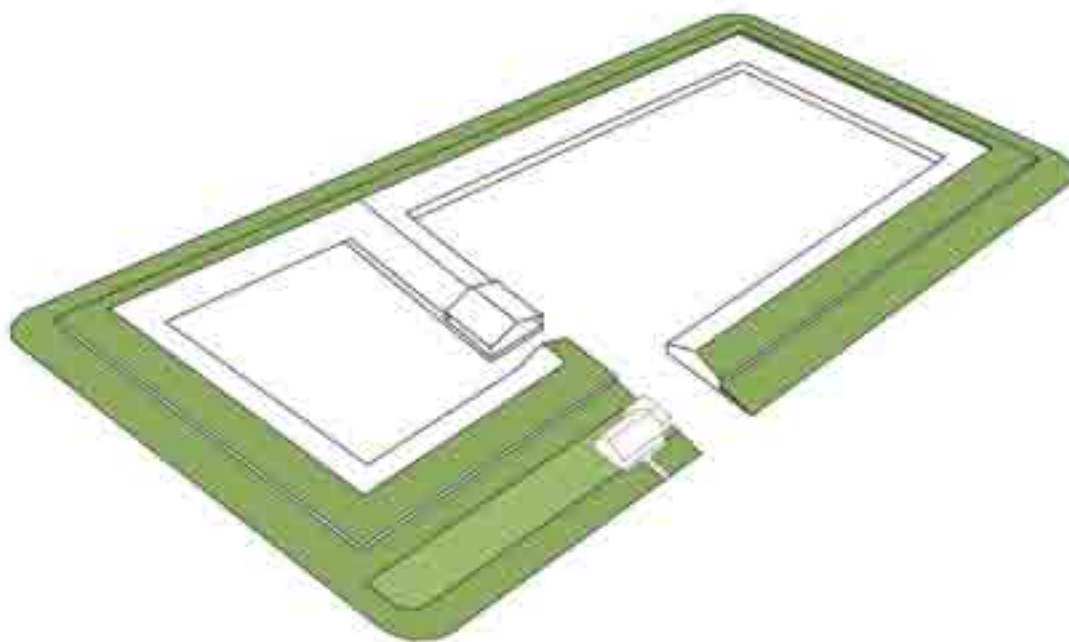
Iwan Westerveen
Dr Kuijpershof 29
5041 LB Tilburg
06-48445485
wani@tiscali.nl

Dubbelhofboerderij

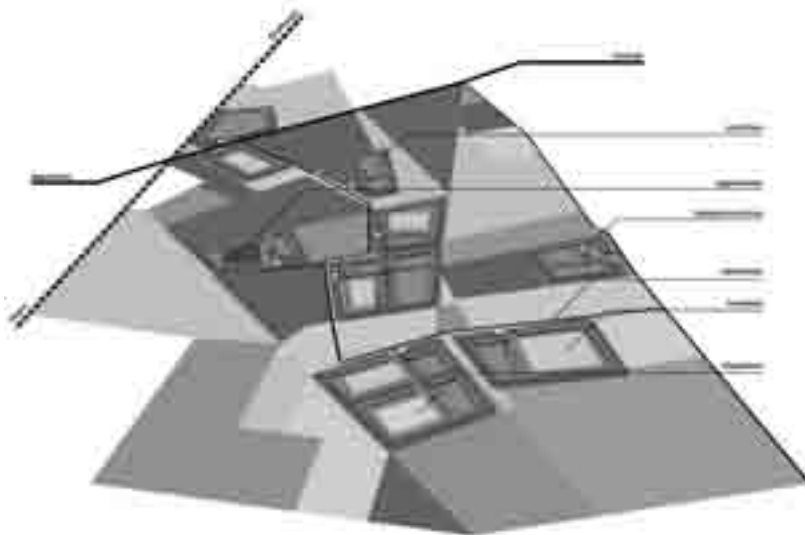
Op basis van conventionele bouwtechnieken wordt een nieuw en tegelijkertijd herkenbaar hofboerderijtype geïntroduceerd dat praktisch toepasbaar is en financieel haalbaar. De cyclische productielijn van fokzeugen wordt daarbij gescheiden van de vleesvarkensmesterij. De twee omsloten erven bieden ruimte voor opslag van voederstoffen, water, mest en stalling van materieel waarmee een rommelige aanblik van buitenaf wordt voorkomen. De erven vertegenwoordigen een economisch potentieel dat op diverse manieren kan worden benut, bijvoorbeeld voor voorzieningen ten behoeve van een duurzame of semi-biologische bedrijfsvoering.

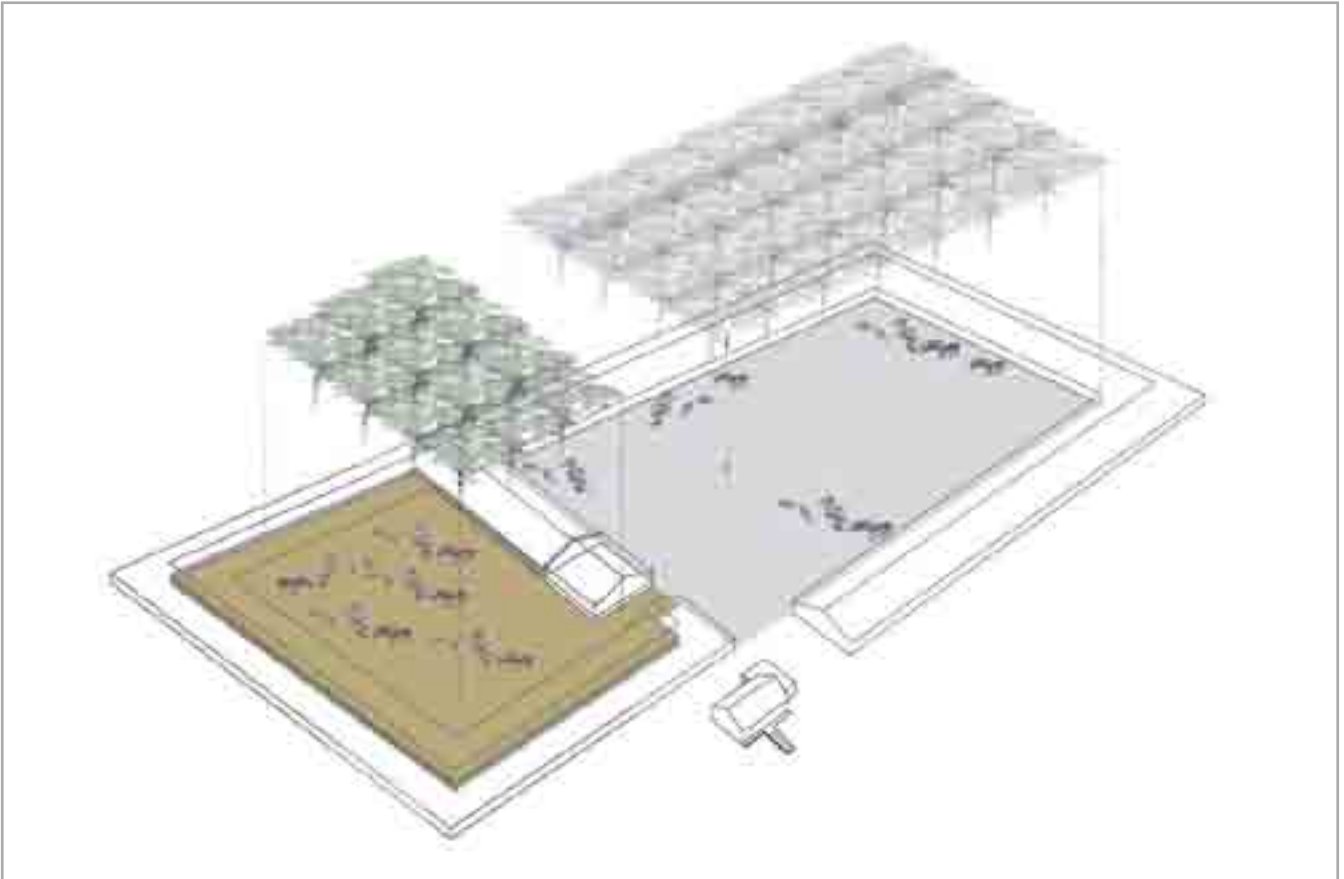

Landschappelijke inpassing

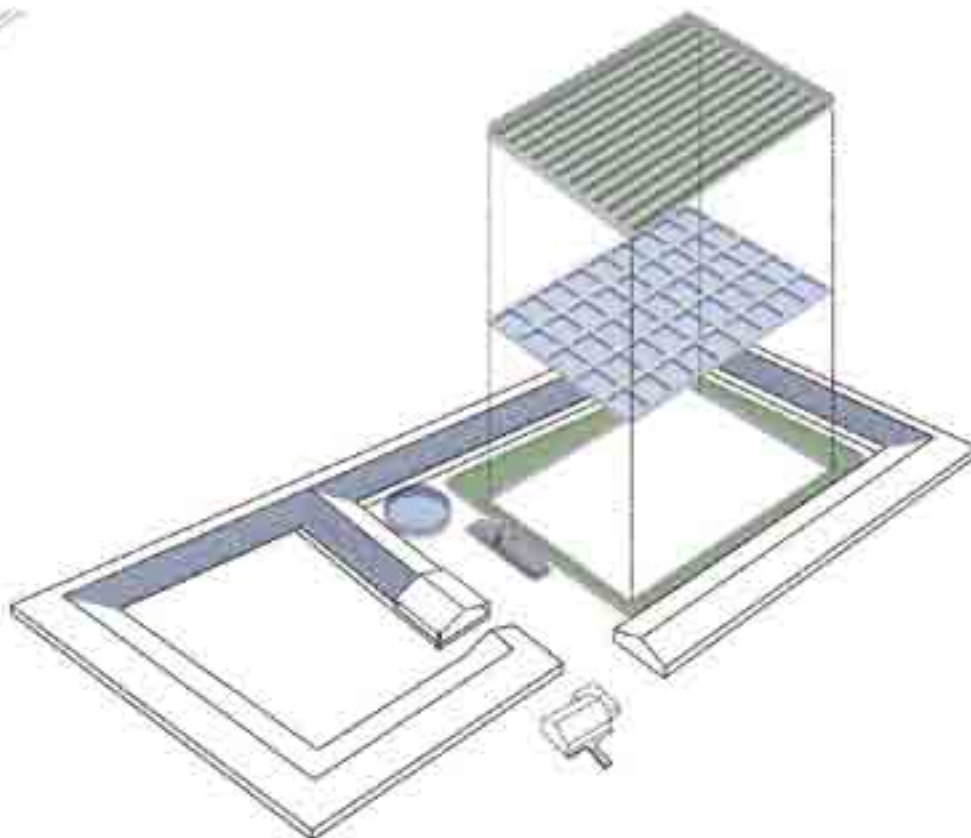
De grondlaag die wordt verwijderd bij de bouw van de varkenshouderij, wordt hergebruikt (gesloten grondbalans) om de overgang van de bebouwing naar het omliggende landschap te verzachten. Dit 'landschappelijk manchete' wordt samen met (tenminste) het buitenste dakvlak voorzien van vegetatie waarmee ook een bijdrage wordt geleverd aan de isolatie van de stallen en aan de afvang van fijnstof. De stalramen markeren de overgang tussen manchete en dak en kunnen per varkenshouderij verschillend worden vormgegeven.

Dierenwelzijn

De hoven bieden goede mogelijkheden als buitenverblijf voor de varkens. Door hier naaldbomen te planten wordt een groot deel van de vrijkomende gassen afgevangen en tegelijkertijd schaduw geboden aan de kwetsbare huid van varkens. Voor het kleinere hof waaromheen zich de stallen van de langer levende en stressgevoelige fokzeugen bevinden, zou dit regel moeten zijn. Maar ook in het grotere hof liggen kansen voor aangrenzende buitenverblijven voor vleesvarkens of voor een groot scharrelverblijf waar alle varkens eens per dag kunnen luchten.

Zelfvoorzienend

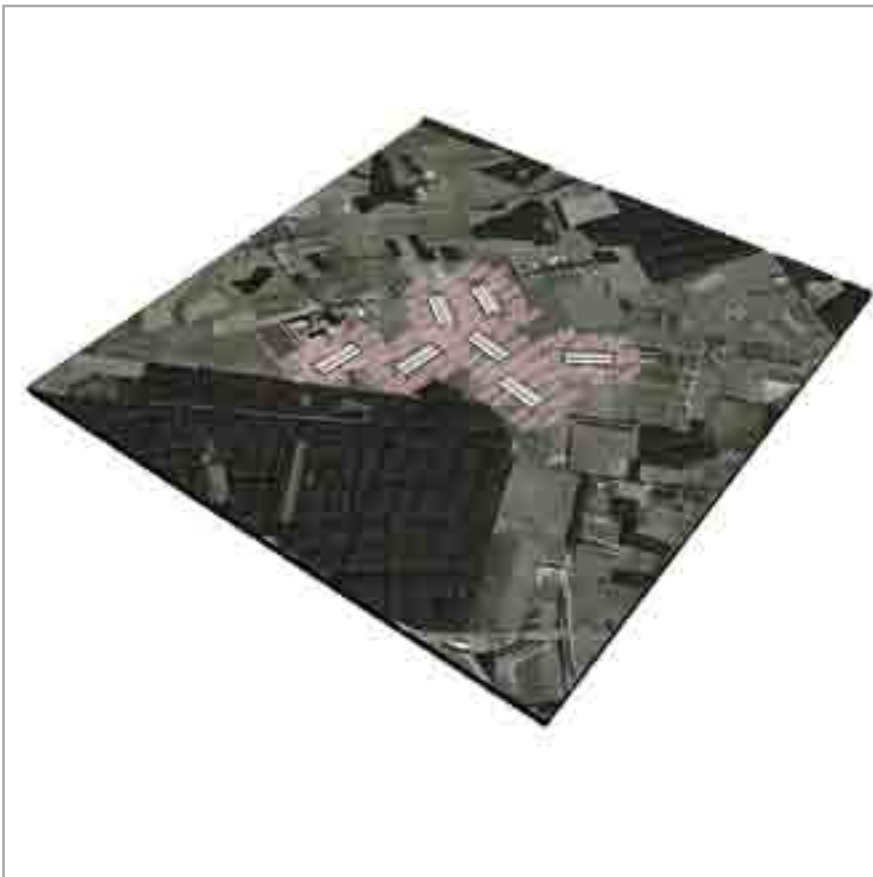
De productie van vleesvarkens gaat gepaard met een grote behoefte aan water en energie. Een belangrijk deel van deze behoefte kan op de varkenshouderij zelf worden gewonnen (wateropvang en zonne-energie) of teruggewonnen uit varkensmest. In een biovergister wordt de dikke fractie van de mest daartoe omgevormd tot biogas. Met dit biogas wordt door middel van warmtekrachtkoppeling vervolgens zowel elektriciteit als warmte gegenereerd om de stallen te kunnen verlichten en verwarmen.

Aanvullend hierop kan op basis van de resterende varkensmest ook vis worden geproduceerd; een belangrijk eiwitrijk bestanddeel van een uitgebalanceerd varkensdieet. De dunne fractie van mest vormt daarbij de grondstof voor de vorming van algen die als voedsel voor tilapia fungeren. Tot slot kan alle vrijkomende CO₂ in de varkenshouderij in een kleinschalige productiekas worden omgezet in vitaminerijke voederstoffen. Het sluiten van kringlopen in de stofwisseling draagt bij aan zowel economische als ecologische rendabiliteit, maar ook aan het imago en de maatschappelijke acceptatie van grootschalige varkenshouderijen.

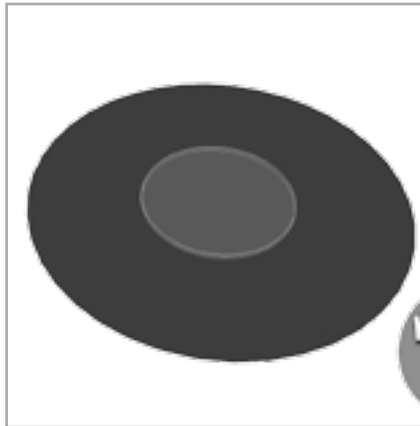
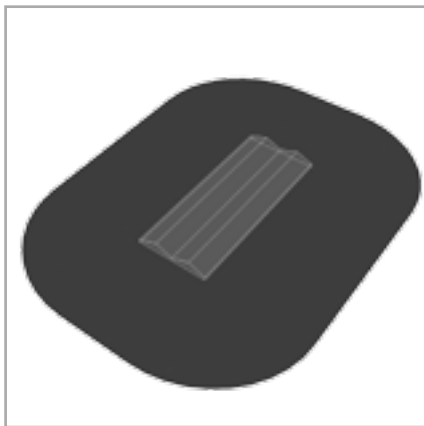
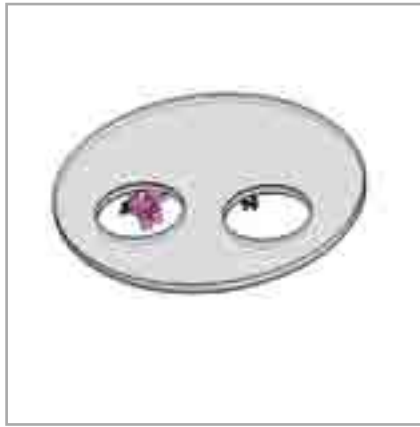
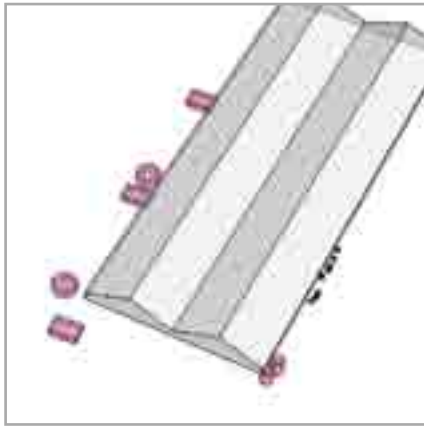
contactgegevens

Urban Affairs/studio Marco Vermeulen
Postbus 25044
3001 HA Rotterdam
06-24539664
www.urbanaffairs.nl
www.marcovermeulen.com

02.3 Architectenbureau K2

Een van de opvallende ontwikkelingen is dat de varkenssector steeds minder grondgebonden wordt. Bedrijven worden verplaatst van woon- en natuurgebieden naar de hiervoor aangewezen LOG's. Zo kunnen er in het LOG Chijnsgoed in principe zeven bedrijven met elk 5000 vleesvarkens en 750 zeugen gevestigd worden. Maar hoe ziet de situatie er over – pak weg – twintig jaar uit? Zijn deze bedrijven dan nog hier of zijn ze alweer elders gehuisvest? En welke sporen laten ze dan na in het landschap?

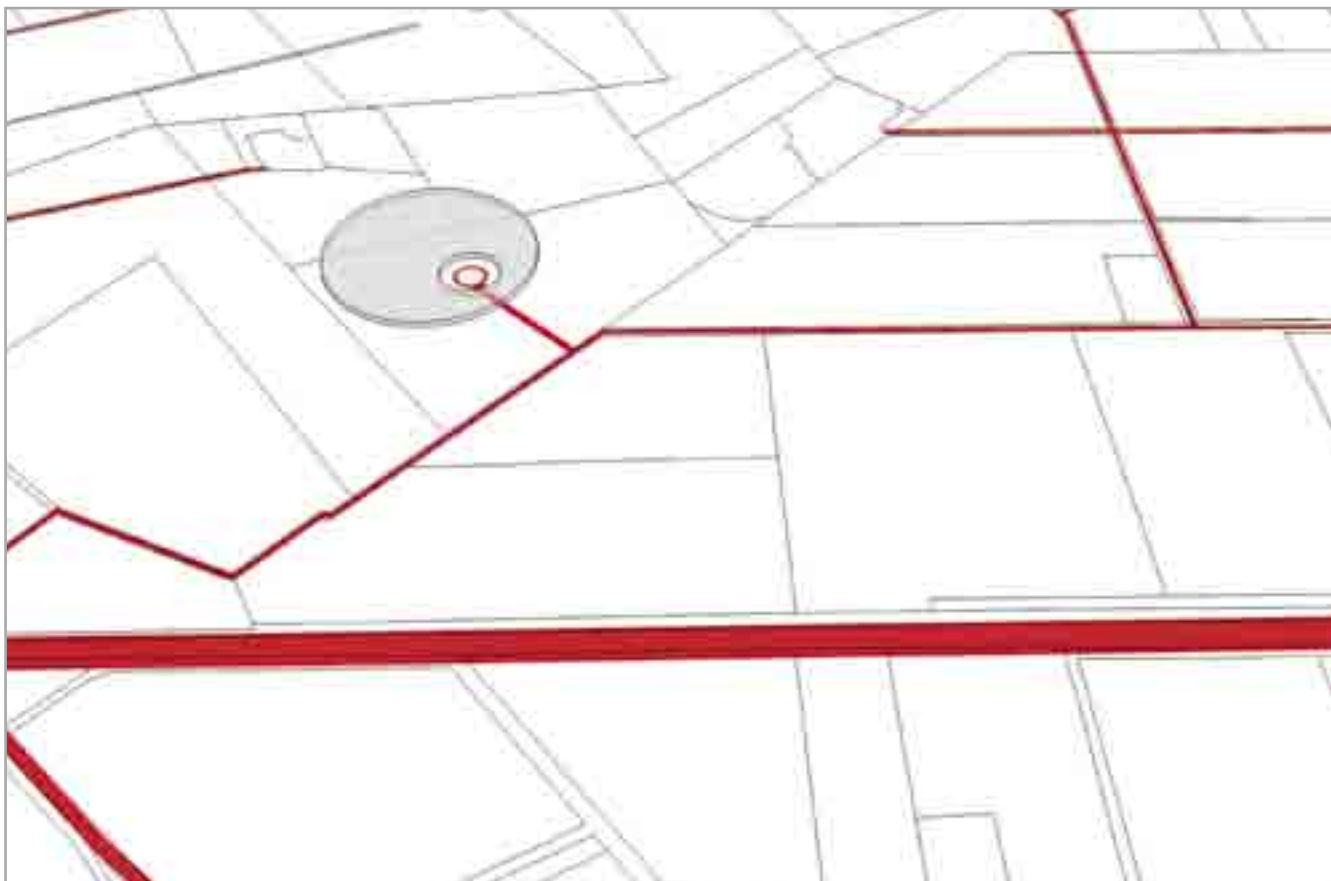

KORTING
17%

Omdat we niet zo ver in de toekomst kunnen kijken, richtte het architectenbureau K2 zich op duurzame landschapinrichting met de veesector als motor.

De traditionele erfinrichting bestaat vaak uit een of meerdere rechthoekige stallen met daaromheen een aantal in het oog springende silo's, schuren en een woonhuis. Vaak biedt het erf, zichtbaar vanaf de weg, een nogal rommelige aanblik. Reden voor K2 om het principe van de traditionele erfinrichting juist om te draaien: in plaats van een stal met het erf eromheen ontwerpen zij een transparante stal die het erf in zich heeft opgenomen. In een grote cirkelvormige stal zijn ronde binnenplaatsen gemaakt waar allerlei opslag en voorraad geplaatst kan worden en de dieren een beschutte uitloopplaats hebben. Naast het voordeel dat dit in het landschap een veel rustiger beeld oplevert, reduceert het door de cirkelvorm de omvang van de stankcirkel met 17%!

02.3 Architectenbureau K2

De stal wordt omzoomd door een dubbele rij bomen, waartussen een aan- en afvoerweg loopt. In de loop der jaren ontwikkelen de bomen zich tot een monumentale laan, die het nieuwe ometje voor omwonenden wordt.

Wellicht verplaatsen de gevestigde bedrijven zich over twintig, dertig jaar naar andere locaties. Het spoor van het verdwenen bedrijf blijft dan achter in het cultuurlandschap en vertelt de geschiedenis van de LOG's en de nieuwe vorm van de stal. De ruimte binnen de volgroeide bomenrij kan andere functies krijgen zoals een ligweide, recreatieplas, kampeerterrein of wellness centre.

contactgegevens

Architectenbureau K2
Prins Hendrikkade 193
1011 TD Amsterdam
020-4082088
info@architectenbureau-k2.nl
www.architectenbureau-k2.nl

03 Oostflank Baarle-Nassau

03.1 FRANK BEZEMER

BLIV

052**108**

03.2 ATELIER WALVIS

BEELDRAGER IN HET LANDSCHAPPELIJK DECOR

056**110**

03.3 RUUD SMEELEN & JOHAN VAN SPRUNDEL

HET NAAKTE LANDSCHAP

060**114**

03.4 NEXT ARCHITECTS

PIGNICK PARK

064**118**

03.5 MTD LANDSCHAPSARCHITECTEN

THE BIG CIRCLE

068**122**

/Alphen

Het landbouwontwikkelingsgebied Oostflank Baarle-Nassau/Alphen is onderdeel van het Reconstructieplan De Baronie dat in 2005 is vastgesteld. Het ligt in het buitengebied van Alphen. Het LOG, dat circa 1080 hectare groot is, bestaat globaal uit het gebied ten oosten van de bebouwde kom en ten zuiden van de Rielseweg in Alphen tot aan de Gemeente Baarle-Nassau. Het LOG is enigszins te vergelijken met een verwevingsgebied, een gebied waar met mate uitbreiding van intensieve veehouderij kan plaatsvinden en waar diverse activiteiten (wonen, werken, recreatie) gemengd voorkomen. Het landschap wordt gekenmerkt door lintbebouwing waardoor grote uitbreiding van bestaande bedrijven niet altijd mogelijk is. Er kan beperkt nieuwvestiging plaatsvinden van intensieve veehouderijbedrijven, die zal dienen voor verplaatsing van bedrijven die op dit moment niet verder kunnen groeien en op locaties zitten waar bijvoorbeeld water, natuur of wonen prioriteit hebben (extensiveringsgebieden). Het landbouwontwikkelingsgebied ligt in de nabijheid van het Natura 2000-gebied Regte Heide & Riels Laag. In het LOG zijn diverse geitenmelkbedrijven en er is een kippenbedrijf dat gaat uitbreiden naar 5 hectare. Een aantal bewoners en bedrijven heeft ook aangegeven dat zij zich verder willen ontwikkelen op het terrein van toerisme en recreatie. Door de Gemeenten Alphen-Chaam en Baarle-Nassau is een LandbouwOntwikkelingsPlan opgesteld, wat richting geeft aan de toekomstige ontwikkelingen in gebied.

Brabants Landschap van de Intensieve Veehouderij (BLIV), of hoe intensieve veehouderij het Brabantse landschap versterkt

“Het begint al bij de naam die de gebieden bestemd voor intensieve veehouderij nu hebben gekregen: LOG klinkt stug en lomp. In de praktijk blijkt dat te kloppen. BLIV is de verbeterde versie van LOG. BLIV klinkt meer als blits en biedt uitdaging.” Bezemers plan beschrijft hoe de intensieve veehouderij het landschap kan versterken; niet met ‘opgeleukte’ stallen, maar met karakteristieke bedrijfswoningen, slimme stallen en duurzame land-art.

De paradox van de mooie stal

“Een mooie stal bestaat niet. Hoe meer oppervlakte je vult met stallen hoe lelijker het wordt. Het is politiek onhaalbaar, maar rationeel gezien zijn de varkensflats van Winy Maas nog altijd de beste oplossing. Het is jammer dat zelfs het compromis niet bespreekbaar is: dat de individuele veehouder de bedrijfsvloeren die hij nodig heeft op een slimme en oppervlakte-besparende manier stapelt. We kunnen ons daarom maar beter verzoenen met de huidige stallen. Kunstenaars, filmmakers en striptekenaars kunnen daarbij helpen door stallen te laten figureren in schilderijen, films en strips. Zo gaan ze dan deel uitmaken van onze cultuur.”

Lelikhheid is schoonheid waar onze ziel te klein voor is (Boris Ryzhy, Russisch dichter)

“Zodra we ons kunnen verzoenen met de zogenaamde lelijkheid van de stal ontstaat er ruimte om het landschap er om heen aan te pakken. Om de identiteit van het gebied te versterken zou je kunnen voorschrijven dat de bedrijfswoning, die zich nu niet onderscheidt, dezelfde vorm moet aannemen als de aangrenzende stallen (in de traditie van de Brabantse boerderij). Om tot een nieuw en dynamisch Brabants coulissenlandschap te komen zou beplanting op de grenzen van de stankcirkels aangebracht kunnen worden of zouden de grenzen van het BLIV beplant kunnen worden. Er zou een regel ingesteld kunnen worden dat voor iedere 10.000 varkens die het gebied verlaten één boom geplant wordt. Zo zou nieuwe land-art kunnen ontstaan die iets vertelt over het gebruik van het Noord-Brabantse landschap in de 21ste eeuw.”

hedendaags ensemble van bedrijfswoning (donker) en stallen (licht).

bedrijfswoning en stallen qua vorm identiek.

contactgegevens

Frank Bezemer
Dobbelsmannweg 5
6531 KT Nijmegen
024-3558978
06-29395591
www.frankbezemer.nl

Het landbouwontwikkelingsgebied Oostflank Baarle-Nassau/Alphen bestaat grotendeels uit historisch akkerlandschap. Binnen de grenzen van het LOG zijn drie verschillende deelgebieden aan te wijzen; noord, midden en zuid. Deze gebieden hebben ieder een eigen kwaliteit. Atelier Walvis typeert de gebieden aan de hand van hun kenmerkende karakteristieken als Een Brabants Verkade Landschap, Een Brabants Ruilverkavelingslandschap en Een Brabants Kermislandschap.

Noord (Brabants Verkade Landschap)

Het noordelijke deel vormt de entree van Alphen in het noorden. Kenmerkend voor dit deel is Looneind, een compact lintdorp met oude beplanting langs de weg. De laanbomen gaan over in de erfbeplanting. De bebouwing van de Oosterwijksestraat is jonger en staat op grotere afstand van elkaar. In Looneind komen de kenmerkende langsegevel boerderijen voor. In deze strook zijn ook enkele niet-agrarische vestigingen. De verschillende ruimtes zijn duidelijk begrensd door de laanbeplanting van de N260, de Rielseweg, het Bels lijntje, door de bosrand van Het Zand, en de Hoevens en Brakelsche Heide. De hoogteverschillen tussen de akkercomplexen zijn nog duidelijk zichtbaar. De Oude Rielse Weg en Oude Tilburgse Baan zijn historische landweggetjes en slingeren tussen de akkercomplexen. Eveneens in het noordelijke deel gelegen is Boslust, een kleine verzameling bedrijven op een oude vestigingsplaats. Ook hier wordt de bebouwing omzoomd door beplanting. Er zijn ook twee grote kavels met agrarische gebouwen die buiten de erfbeplanting vallen.

Atelier Walvis ziet voor dit noordelijke deel een aantal waarden en kansen: het besloten karakter van de linten, de duidelijk waarneembare randen, de oorspronkelijke karakteristieken, de volwassen beplanting en de kleinschaligheid. Het is belangrijk om voor dit deel de compactheid te behouden. Aan de Oosterwijksestraat zou de erfbeplanting aangevuld kunnen worden.

Midden (Brabants Ruilverkavelings-landschap)

Het middengebiet is een weids en grootschalig landbouwgebied met grote glooiende akkers. De begrenzing van de ruimtes is vanaf de weg niet te onderscheiden. De bebouwingslinten Terover en Het Sas liggen als eilandjes in de ruimte. De bebouwing van Terover staat op een grotere afstand van de weg dan in het noordelijke deel van het LOG. Het lint is dichtbebouwd, maar heeft wel enkele openingen naar het lege en weidse achterland. In het lint van Terover hebben een aantal voorheen agrarische bedrijven een woonfunctie gekregen. De bedrijven aan Het Sas en Hondseind zijn jonger dan die in Terover. Het zijn vooral veehouderijbedrijven. De wegbeplanting van Terover vormt de weinige landschappelijke beplanting in dit deel. De wegen Het Sas en Hondseind zijn niet beplant, de erven hebben hier een minder hoge beplanting.

De waarden en kansen voor dit midden-deel zijn: de openheid van het landschap, de historische bebouwing, de waardevolle laanbeplanting en de duidelijk zichtbare akkercomplexen. Deze akkercomplexen zouden nadrukkelijker aangeduid kunnen worden en om de structuur van het gebied verder te versterken zouden de erf- en laanbeplanting aangevuld kunnen worden.

Zuid (Brabants Kermis Landschap)

Het zuiden van het LOG bestaat uit de kernen Nijhoven, Heikant en Driehuizen. In dit deel ontspringen een aantal beeklopen, waaronder De Lei. De omgeving van Nijhoven is het oudste en het meest oorspronkelijk. Heikant en Driehuizen zijn jonger en minder dicht bebouwd.

Naast de oude boerderijen zijn er verschillende niet-agrarische bedrijven gevestigd. De ruimte tussen de bedrijven is hier groter dan in de meer noordelijke delen, waardoor er meer zicht op het achterliggende gebied is. De linten liggen wel dichter bij elkaar dan in de andere delen. Hierdoor zijn de achterkanten van de bedrijven duidelijk zichtbaar. Daardoor oogt dit gebied kleinschaliger. Een aantal relatief oude bedrijven zijn langs de weg georganiseerd, schuren en opslag worden via de weg ontsloten. In dit zuidelijke deel zijn de glooiingen door stuifduinen en enken nog duidelijk zichtbaar.

Waarden en kansen: het glooiende landschap, de historische bebouwing, de bedrijven zonder voorkant zouden een gezicht kunnen krijgen, ontbrekende erf- en laanbeplanting zou aangevuld kunnen worden, de waterlopen kunnen weer zichtbaar worden gemaakt en de achterkanten van de bedrijven zouden minder beeldbepalend kunnen zijn.

Het landschap als decor

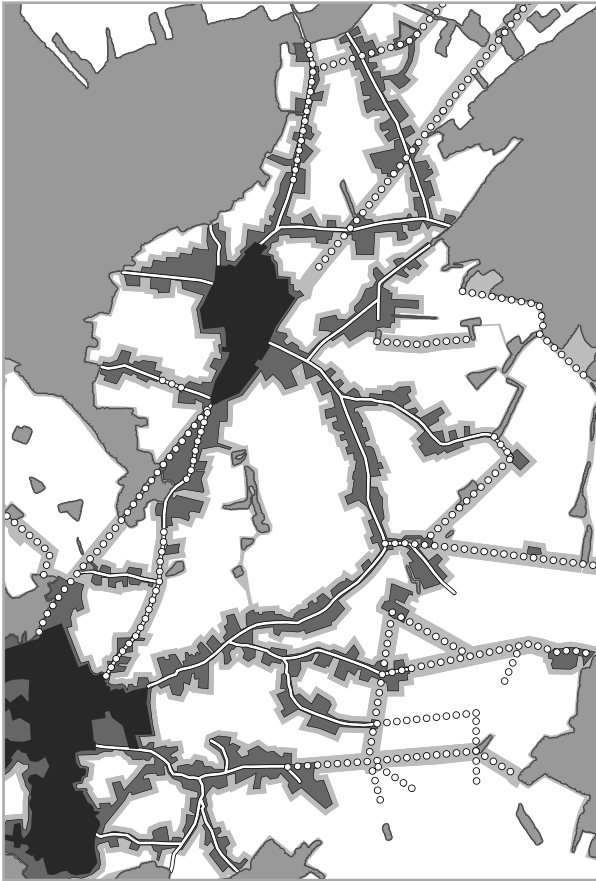
In de visie van Atelier Walvis is het landschap vooral een architectonisch, ruimtelijk en visueel decor. Het landschap is het panorama dat zich ontvouwt als men over wegen, lanen en paden door het gebied trekt. Ieder gebied heeft zijn eigen ruimtelijke kwaliteit en ontwikkelt zich voortdurend. Het bouwen van megastallen is een volgende stap in die ontwikkeling en vraagt voor elk gebied om een eigen manier van plaatsen en positioneren. De megastallen dreigen anders door hun maat, schaal en verschijningsvorm 'olifanten in de porseleinkast' te worden.

De megastal als eigentijds decorstuk

Atelier Walvis ziet de bouw van megastallen als een kans om de ruimtelijke kernkwaliteiten van de drie delen van het LOG Oostflank Baarle-Nassau/Alphen letterlijk zichtbaar te maken. Lange wanden en forse dakvlakken zijn kenmerkend voor stallen en lenen zich uitstekend om schilderijen van formaat in het landschap te creëren. De megastallen worden zo een artistiek object dat een bijdrage levert aan het typerende beeld voor elk deelgebied. De megastallen kunnen door kleur, vorm en textuur verrassende elementen in het landschap worden. Het LOG krijgt een schilderachtige kwaliteit en de megastallen worden een spectaculaire eigentijdse dissonant in het landschappelijke decor!

contactgegevens

Atelier Walvis
Weesperstraat 102
1018 DN Amsterdam
020-4635471
mail@atelierwalvis.nl
www.atelierwalvis.nl

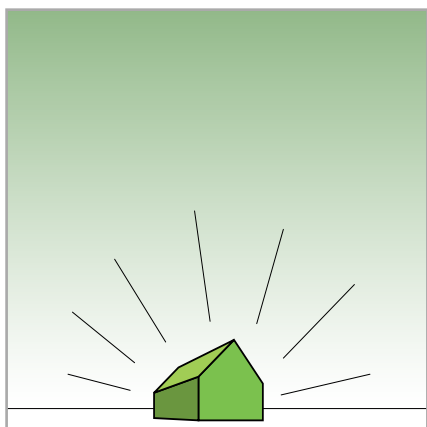
Het naakte landschap

De ruimtelijke structuur van het landschap in Alphen en Baarle-Nassau met esdorpen op de hoger gelegen leemgronden en weides op de lagere, natte gronden, is eeuwenlang bepaald door de relatie tussen ondergrond en functie. Vanaf ca. 1850 voltrekt zich een proces waarbij onder invloed van mobilisatie, nieuwe technieken en schaalvergroting deze logica verlaten wordt. Het autarkische karakter van boerenbedrijven verdwijnt en kenmerkende landschappelijke elementen, zoals houtwallen, worden verwijderd. Ontdaan van alle overbodige elementen kunnen we nu spreken van een 'naakt landschap' in dit gebied. Het landschap is teruggebracht tot een basale structuur van kamers begrensd door linten.

Ontwerpstelling 1: Het landschap

De ruimtelijke ontwikkeling van esdorp (op de hogere delen) naar lintbebouwing (de infrastructuur volgend) heeft samen met het verwijderen van overbodige elementen geleid tot een structuur van open ruimtes die begrensd worden door met bomen beplante lanen. Hoe is versnippering van dit landschap in de toekomst te voorkomen en hoe kan de structuur versterkt worden?

Ontwerpstelling 2: De stal

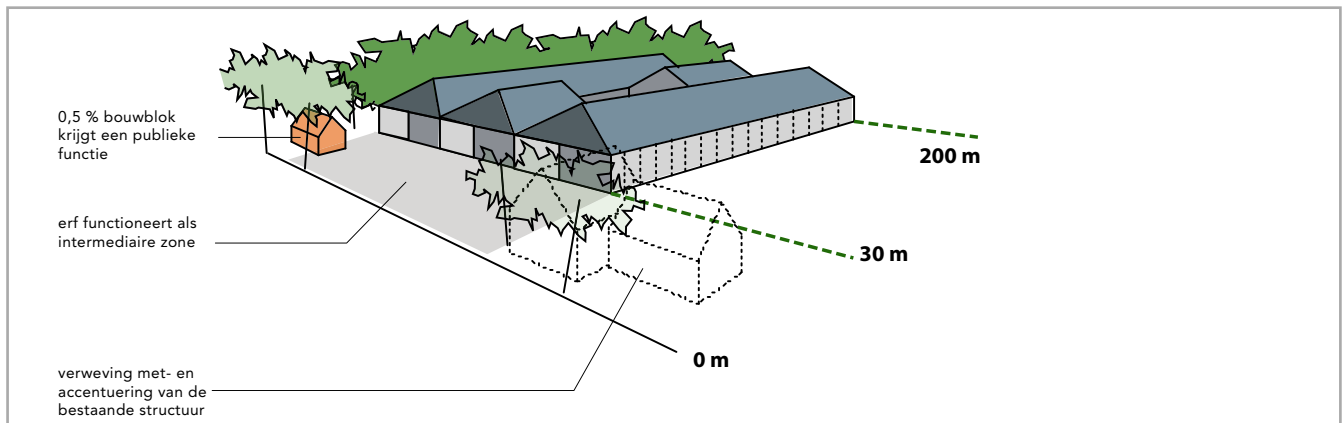
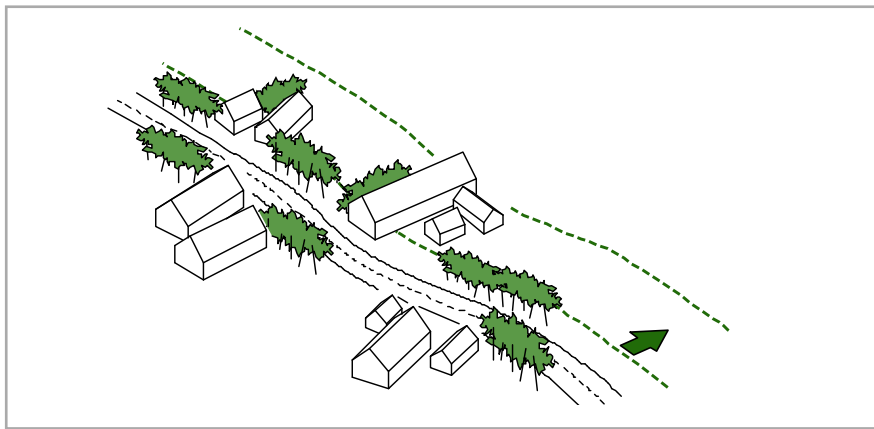
De moderne stal is een logische stap in de ontwikkeling. Het proces van optimalisatie heeft geleid tot een efficiënte, 'tot op de schroef afgetrainde Spartaanse vorm'. De schaalsprong naar 'megastal' is een logische stap binnen de ontwikkeling. De nieuwe generatie stal is om trots op te zijn. Hoe kan het hoogstaande ontwikkelingsniveau van deze stal zichtbaar worden gemaakt?

Ontwerpstelling 3: De mens

Ondanks internationalisatie, de toename van particulier initiatief en mobilisatie is het gemeenschapsgevoel nog altijd sterk verankerd in de sociale structuur van het platteland. De verschillende belangen van de gemeenschap, de recreant en de producent lijken met elkaar in strijd. Hoe zouden ze elkaar kunnen versterken?

03.3 Ruud Smeelen & Johan van Sprundel

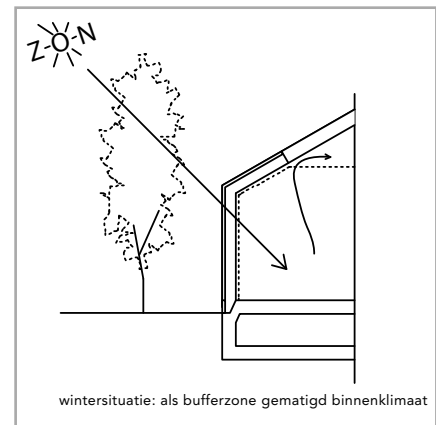
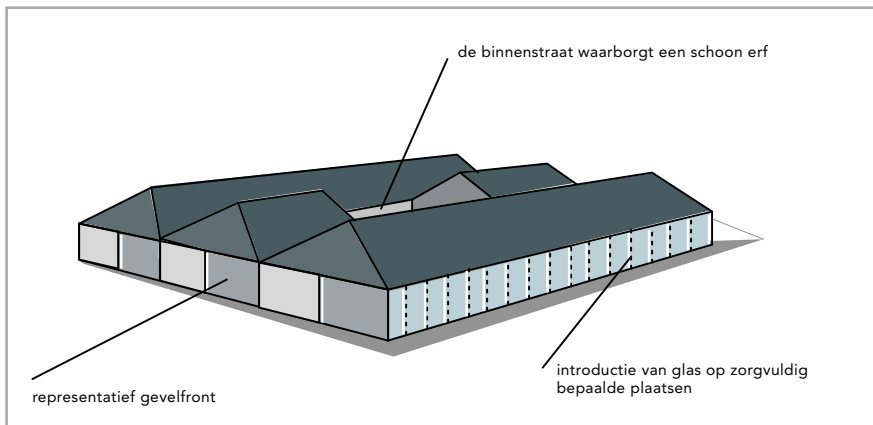
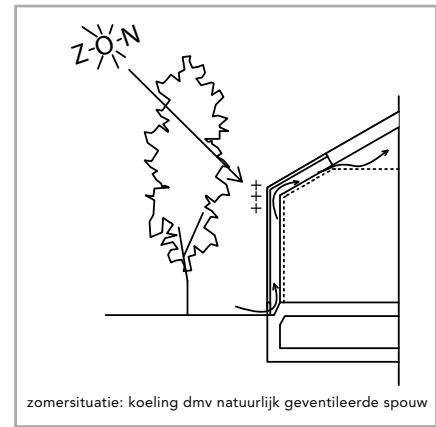
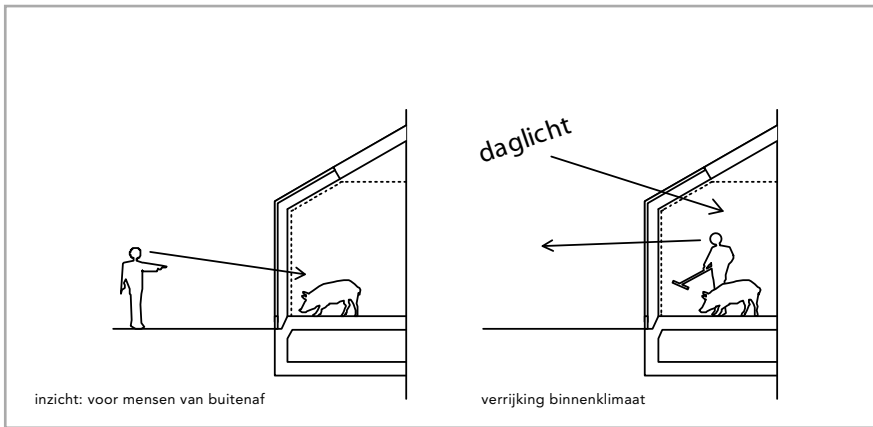

Interventie 1: Het landschap

De versnippering van het landschap kan worden tegengegaan door de introductie van een 'front- en base-line'. Door het vastleggen van de 'front-line' op 30 meter vanaf de bestaande weg wordt een intermediaire zone gecreëerd tussen de kleinschalige ruimte van het lint, de nieuwe stal en de genereuze maat van de weidse kamers. De bebouwing mag pas vanaf deze lijn beginnen. De nieuwe stallen moeten naar de straatkant een samenhangend gevelfront vormen, waarbij de bestaande bebouwing op de voorgrond is geplaatst. De 'base-line' op 200 meter begrenst de bebouwing aan de achterkant. Deze maatvoering is gebaseerd op een gepaste afstand tot de weg, de achtergrens van de bestaande bebouwing en de zo ontstane bebouwingsoptimaliseringen. De tussenliggende maat van 170 meter is sturend voor de maatvoering van het bouwblok en nodigt uit tot compacte vormen. Door de aanwezige linten te verdichten en de weidse kamers te ontlasten wordt het contrast tussen beide geoptimaliseerd.

Interventie 2: Het erf

De intermediaire zone vormt de schakel tussen het leven op de weg en in de stal. Er wordt ruimte gemaakt voor de nieuwe tendens van gecombineerd ondernemerschap (agrarische en meer recreatieve vormen). Er kan worden gedacht aan bijvoorbeeld een bedrijfsgerelateerde openbare functie van ½ procent van de totale bebouwde oppervlakte. Door de verweving van bestaande bebouwing met nieuwe publieke functies kan een 'strip' langs de linten ontstaan van agrarische attracties. Dit tegen het decor van de stallen die op een waardige afstand van de weg de erven begrenzen, zonder echter de blik naar de weidse kamers te blokkeren. Deze kamers zullen opnieuw ontsloten moeten worden vanaf de linten, bijvoorbeeld door een uitbreiding van het fietsroutenetwerk. De recreant krijgt zo een indrukwekkend uitzicht op zowel de bedrijvigheid aan de linten, als de leegte van de kamers.

Interventie 3: De stal

De voorgestelde bebouwingsvoorschriften leiden tot een compacter bouwblok. Dit schept de mogelijkheid om de servicegebieden van de stal centraal in het bouwblok te situeren. Zo kan verrommeling van het erf worden voorkomen. Deze staltypologie levert bovendien een besparing op van het benodigde gevelmateriaal. De besparing kan worden gebruikt om de gevel met hoogwaardige materialen te bekleden. Vooral het gebruik van glas op de kopse gevels van de stal kan een meerwaarde geven. Lichtreflectie en een gelaagde gevelopbouw geven een levendig beeld. De omgeving wordt weerspiegeld en de stal smelt samen met het landschap. 's-Avonds verschijnen de stallen als lampionnetjes in het gebied en accentueren ze de linten. De transparante gevels maken bovendien het proces zichtbaar dat zich in de stallen afspeelt. De varkens keren zo weer terug in het landschap.

Door het daglicht en het uitzicht wordt de werkomgeving ook voor de boer verrijkt. Het interieur wordt het verlengde van het landschap. Door de gelaagde gevel op een intelligente manier op te bouwen, kan de stal zich aan de omstandigheden aanpassen. Bijvoorbeeld door de gevel te koppelen aan het verwarmings- en ventilatiesysteem. Zo kunnen de voordelen van extra verkoeling in de zomer en voorverwarming in de winter optimaal worden benut. En door zonlicht toe te laten hoeft de stal overdag minder verlicht te worden. Door geïntegreerd te ontwerpen en secuur enkele veranderingen aan te brengen, kan in de komende jaren met een minimum aan middelen een robuust, karakteristiek, begrijpelijk en logisch landschap worden gecreëerd.

contactgegevens

Ruud Smeelen
Westvest 86b
3111 BZ Schiedam
010-7503707 / 010-2730126
r.smeelen@gmail.com
Johan van Sprundel
06-16090205
office@johanvansprundel.net

Waar duurzaamheid en gezondheid samen komen voor mens en dier

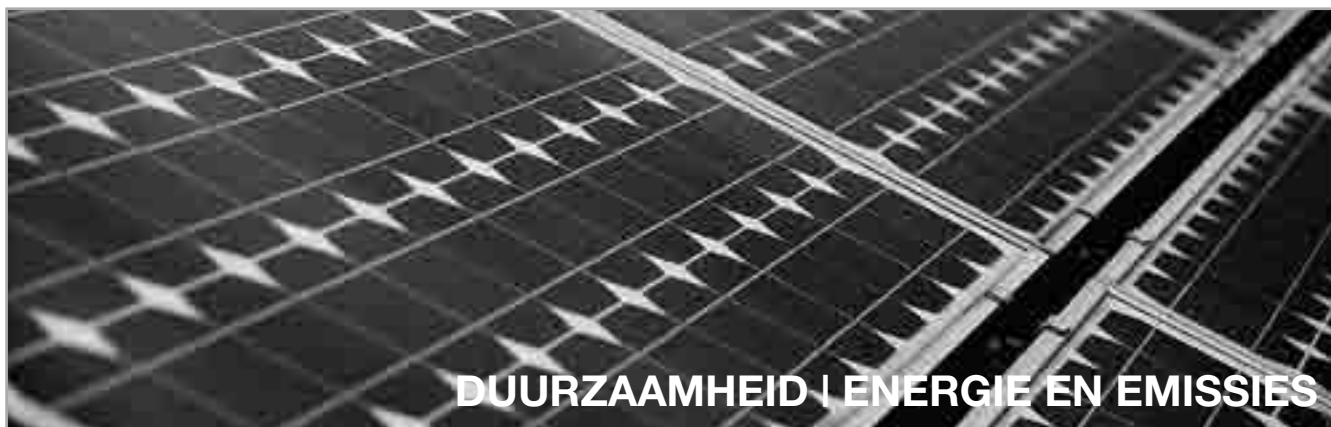
In het kunstproject PIG05049 heeft Christine Meindersma op een mooie wijze geïllustreerd dat een vleesvarken meer is dan alleen het karbonaadje op ons bord. Bijna ieder deel van een vleesvarken komt wel ergens in ons dagelijks leven voor zonder dat wij daar erg in hebben. Tenminste, veel consumenten hebben er geen weet van. Het is typerend voor deze sector dat de consumenten heftig reageren op het dierenleed. Maar de emoties zijn voor een deel misschien ook te wijten aan onwetendheid. Bij het inpassen van varkensstallen in het landschap moet daarom meer rekening gehouden worden met openheid van zaken en aandacht voor duurzaamheid. De varkenshouderij is toch een sector waar we allen trots op moeten zijn.

4x4 Duurzaamheid

Voor het versterken van de varkenssector en haar imago zijn bij de inpassing van nieuwe varkenshouderijen een viertal punten aan te wijzen die inspelen op duurzaamheid en die elkaar versterken of aanvullen, de zogenaamde 4x4 uitgangspunten.

4x4 Duurzaamheid/(dieren)welzijn

Scharrelvarkens ofwel de extensieve vee- teelt spreken het meest tot de verbeelding van de consument. Tegenwoordig kan de consument ook in de intensieve veehouderij al een kijkje achter de schermen nemen in diverse kijkstallen.

DUURZAAMHEID | ENERGIE EN EMISSIES

DUURZAAMHEID | ARCHITECTUUR

4x4 Duurzaamheid/technologie en innovatie

Er zit een hoge mate van biotechnologie achter de varkenssector, die wordt ingezet voor betere milieu- en diervriendelijke productiemethodes. Dit zou veel verder kunnen worden uitgebuit door de sector. Niet alleen de veeteelt met een hoog aai-baarheidsgelalte maar ook de intensieve veeteelt is iets om mee naar buiten te treden. We kunnen trots zijn op de hoge mate van technologische vooruitgang en innovatie.

4x4 Duurzaamheid/energie en emissies

De sector is al jaren bezig om uitstoot van schadelijke en hinderlijke stoffen tegen te gaan. De vaak aangehaalde stankoverlast draagt bij aan het slechte imago van de varkenshouderijen. Er zijn al geavanceerde systemen waarmee de lucht wordt gewassen en mest wordt verwerkt in biovergistingsinstallaties waarmee stallen worden verwarmd en restenergie wordt opgevangen. Deze technologie kan op veel fronten worden ingezet en uitgebreid; de energie voor huishoudens, het verwarmen van thermobaden, sauna's en modderbaden.

4x4 Duurzaamheid/architectuur

De huidige inpassing van stallen en silo's wordt dikwijls benaderd als een landschappelijke inpassing, maar landschap en de technologie die in de bedrijven wordt toegepast zouden veel meer geïntegreerd kunnen worden, bijvoorbeeld door stallen te ontwerpen met een meer industriële uitstraling waarbij de dakhellingen worden toegespitst op de toepassing van zonnecellen. Die zouden op deze grote daken een hoog rendement kunnen leveren.

03.4 NEXT architects

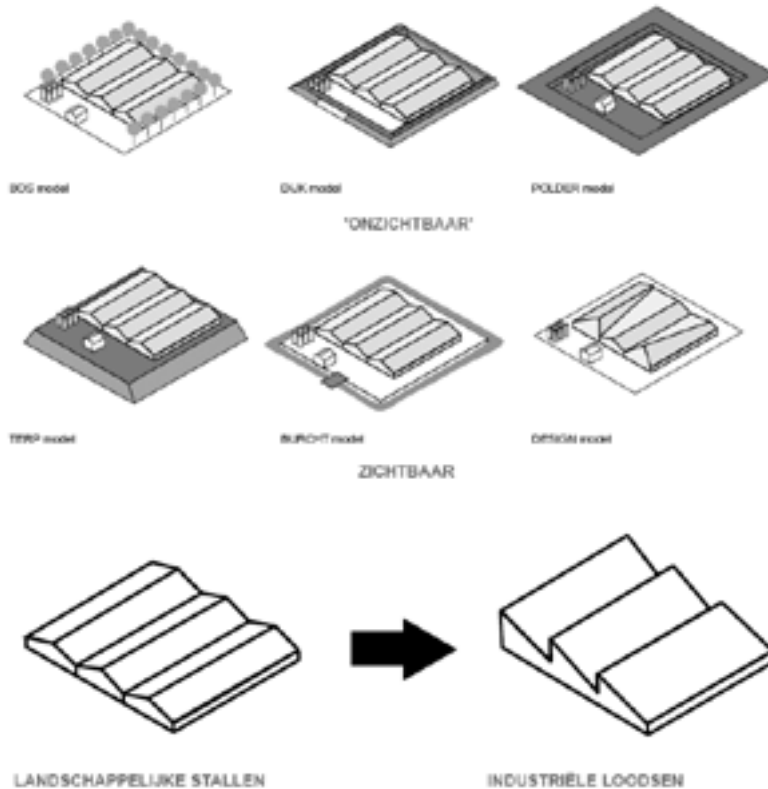
lintbebouwing aangegeven voor behoud

bestaande varkensbedrijven

groen gebied gekozen als locatie in LOG

Het LOG Oostflank Baarle-Nassau/Alphen

Opvallend is de voor dit gebied kleine schaal van het landschap. Dit is terug te zien in de verkaveling en de lintbebouwing. Het is een kwaliteit die zich niet direct verhoudt met de implementatie van de grote schaal van intensieve varkenshouderijen. Toch ziet NEXT architects mogelijkheden om van de nood een deugd te maken. In het gebied zou naast de inpassing van de intensieve veehouderij ook gekeken moeten worden naar kleinschalige extensieve veehouderijen. De bedrijven zouden elkaar in imago en productie kunnen versterken. Het LOG zou als het ware gethematiseerd moeten worden, waarbij de Gemeente en Provincie samen met de betrokken partijen uit de sector de regie zouden moeten voeren: Het LOG als infotainment gebied, als Pignick Park!

contactgegevens

NEXT architects
Paul van Vlissingenstraat 2a
1096 BK Amsterdam
The Netherlands
t. 020-4630463
info@nextarchitects.com
www.nextarchitects.com

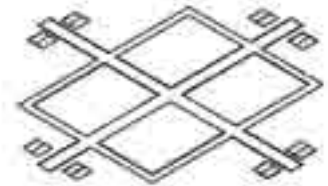
03.5 MTD Landschapsarchitecten

The Big Circle

De maatschappij denkt dat intensieve veehouderij past bij het kleinschalige pastorale landschap. De werkelijkheid is anders: intensieve veehouderij is een industrie! Door schaalvergroting en specialisatie zijn de huidige bedrijven niet meer als kleinschalig onderdeel van het pastorale Brabantse landschap te integreren.

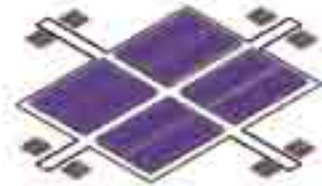
De intensieve veehouderij is een industrie met een eigen logica en verdient een eigen en eigentijdse esthetiek. Gebaseerd op deze logica ontstaat The Big Circle; een stankcirkel die een landschappelijk raamwerk van bos biedt, met in de rand de collectieve representatieve voorzieningen en in het midden alle ruimte voor optimale intensieve veehouderij.

infrastructuur aansluiten
aan bovenloosdse netwerk

bedrijfsgebouwen in het midden
voorzieningen in de rand

integratie door
schaalvergroting

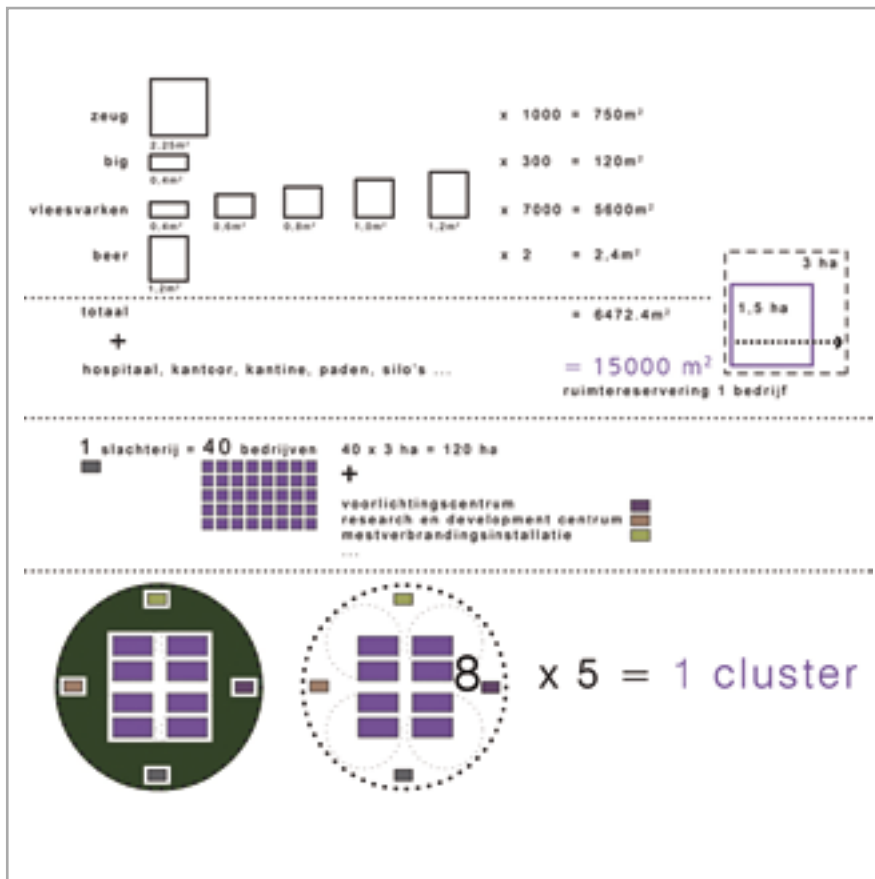
duurzame daken: zonnecellen,
wateropvang en -recycling

een beschermende cirkel van bos,
stankcirkel, inwang lijnstraf, lokale
bossoorten

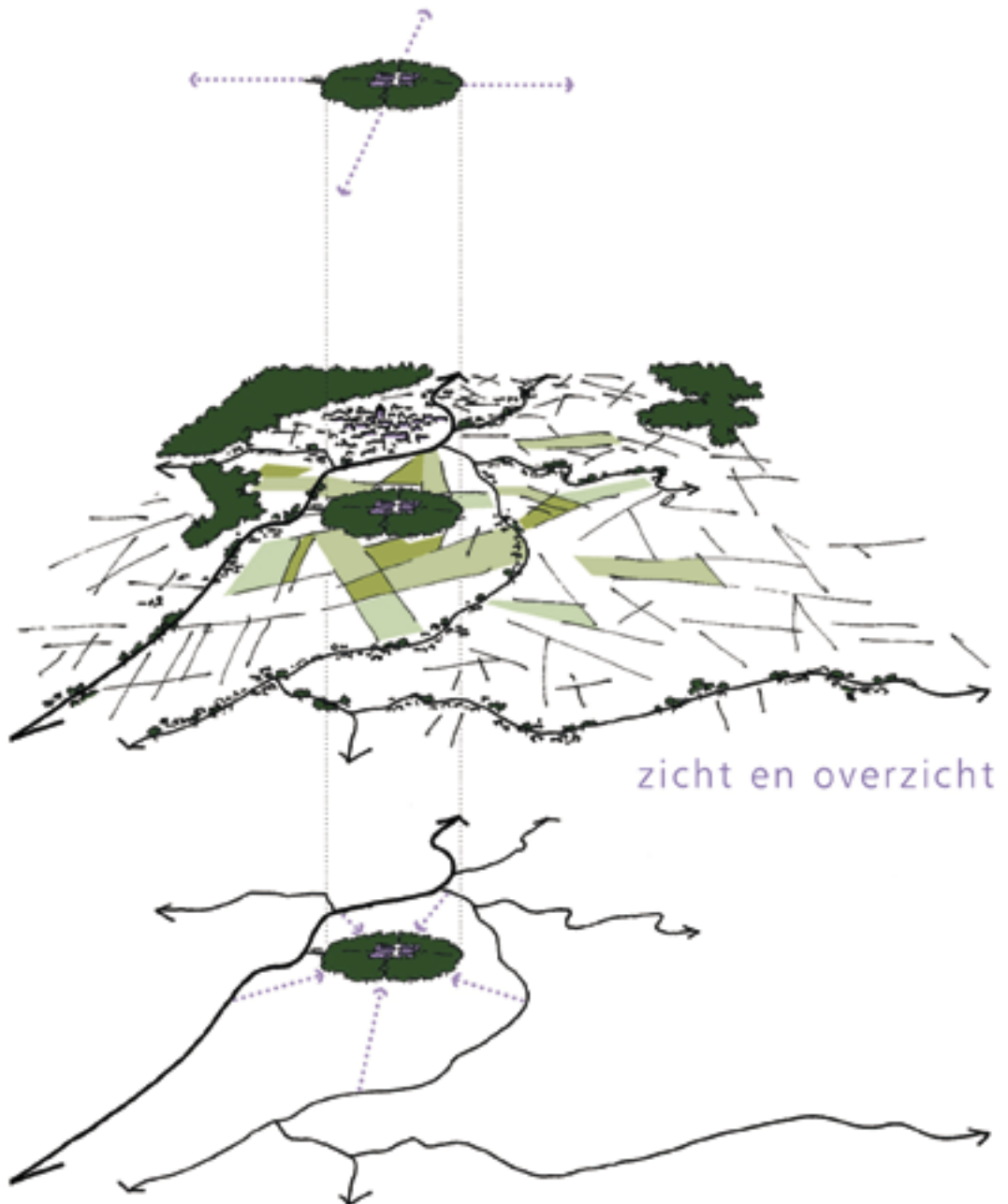

= the big circle

Vijf cirkels van acht bedrijven vormen een cluster. De clustering van bedrijven maakt een optimale bedrijfsvoering en de daarbij behorende voorzieningen mogelijk: een slachterij, een bezoekerscentrum, een voorbeeldboerderij voor dierenwelzijn, research en development, een mestvergistingsinstallatie en bedrijfswoningen. Voedselproductie kan plaatsvinden in de omliggende velden.

03.5 MTD Landschapsarchitecten

De grootte van de cirkels is afhankelijk van zowel de optimale inrichting, als van de omvang van het omliggende landschap. De cirkels liggen autonoom tussen de linten van het pastorale Brabantse landschap, en zijn geplaatst met nadruk op de wederzijdse visuele relatie tussen zicht en uitzicht.

Het erkennen van de intensieve veehouderij als industrie, met zijn eigen logica en esthetiek, is een positieve keuze. Dit in tegenstelling tot het huidige plaatsingsbeleid. Door clustering van bedrijven met een kritisch minimum, kunnen de voordelen van schaalvergroting en ketenintegratie van de industrie maximaal benut worden; bijvoorbeeld voor duurzame kringlopen, de invang van fijnstof en ammoniak, het verminderen van transport door koppeling aan het bovenlokale netwerk en het creëren van landschappelijke eenheid en identiteit. The Big Circle is een ketenbenadering op landschappelijke schaal!

contactgegevens

MTD Landschapsarchitecten
Zuid-Willemsvaart 142
Postbus 5225
5201 GE 's-Hertogenbosch
073-6125033
mtd@mtdlandschapsarchitecten.nl
www.mtdlandschapsarchitecten.nl

colofon

COLOFON

Deze publicatie verschijnt bij de ontwerp-opgave Stallen in het Landschap, een opdracht van Provincie Noord-Brabant en de Land- en Tuinbouw Organisatie Nederland, sector Varkenshouderij aan twaalf kunstenaars, architecten en landschapsarchitecten. De ontwerp-opgave is een invulling van het onderdeel Landschap-pelijke Inpassing binnen de Innovatieagenda Varkenshouderij en is mede gedefinieerd en begeleid door de Nederlandse Vakbond Varkenshouderij en het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

De Noord-Brabantse Kunst Stichting (vanaf 2009 onderdeel van het Brabants Kenniscentrum voor Kunst en Cultuur, BKKC) organiseert en coördineert de ontwerp-opgave namens de opdrachtgevers.

KERNTEAM:

Ronald Bets, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
Eward Heijmans, Provincie Noord-Brabant
Liesbeth Jans, Noord-Brabantse Kunst Stichting (NBKS)
Maarten Rooijakkers, LTO, sector Varkenshouderij
Leo Verheijen, Nederlandse Vakbond Varkenshouderij
Hermelinde van Xanten, Van Xanten advies en procesmanagement kunst en cultuur in opdracht van NBKS

KLANKBORDGROEP:

Bram Verhave, Atelier Rijksbouwmeester
Hermke Helsper, Provincie Noord-Brabant
Herman Heuver, Zuidelijke Land- en Tuinbouworganisatie (ZLTO)
Peter de Rooden, Stroom hcbk
Johan Zonderland, Wageningen Universiteit
Eric Douma, LTO Platform Varkenshouderij-Kennisontwikkeling-Duurzame Energie

PROJECTLEIDING:

Liesbeth Jans en Hermelinde van Xanten

REDACTIE:

Liesbeth Jans en Hermelinde van Xanten

KUNSTENAARS/ONTWERPBUREAUS:

Architectenbureau K2, Urban Affairs (Marco Vermeulen), Jeroen van Westen en Julian Scaff, Architectenbureau Onix, Paul Roncken en Wapke Feenstra, Parklaan Landschapsarchitecten, Iwan Westerveen, Frank Bezemer, MTD Landschapsarchitecten, Johan van Sprundel en Ruud Smeelen, NEXT architects, Atelier Walvis.

FOTOGRAFIE:

Het fotomateriaal dat gebruikt is in de planpresentaties is afkomstig van de betreffende kunstenaars en ontwerp bureaus.

Foto omslag: Karel Tomei

Pagina: 002-003, 010-011, 014-015, 036-037, 050-051
Pelgrimage Fotografie - Harry Pelgrim

VORMGEVING EN PRODUCTIEBEGELEIDING:

één op één grafisch ontwerp en communicatie
Ed Kooiman en Mirelle Vegers

DRUKWERK:

Drukkerij Wihabo - Geffen